

**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

32

GÜZ 2011

MEHMED SAİD PAŞA SEFARETNAMESİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

Arif KORKMAZ

Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Din Sosyolojisi Bilim Dalı Araştırma Görevlisi
arifkorkmaz1976@hotmail.com

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu çeşitli ülkelere kırka yakın elçi göndermiş; bu elçiler gittikleri ülkedeki faaliyetleri ile o ülkenin coğrafi, siyasi, tarihi, ekonomik, kültürel ve dini özellikleri hakkında bilgiler verdikleri sefaretnameler yazmışlardır. Daha çok Avrupa ülkeleri hakkında bilgiler içeren bu sefaretnameler, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasi, toplumsal ve dolayısıyla dini değişim süreçlerini etkilemiş ve bu yönüyle siyasi ve toplumsal tarihimize için olduğu kadar doğrudan ve dolaylı etkileri itibarıyla dini hayatımız açısından da önemli belgeler haline gelmişlerdir. Bu çerçevede bu makalede sefaretnamelerin sosyoloji ve din sosyolojisi bilimleri için birer kaynak değeri taşıyıp taşımadıkları konusu, Mehmed Said Paşa Sefaretnamesi çerçevesinde tartışmaya açılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sefaretname, sosyoloji, din sosyolojisi, Mehmed Said Paşa Sefaretnamesi, toplumsal değişim, kültürel ve dini hayat

A Sociological Analysis of Sefaretname of Mehmed Said Pasha

Ottoman Empire has sent approximately forty ambassadors to various countries. Sefâretnâmes are the documents written by those ambassadors who lived abroad on the events they lived, diplomatic meetings, characteristics of those countries to tell the sultan. In other words, sefâretnâme, literally the book of embassy, was a genre in the Turkish literature which was closely related to seyahatname (the book of travels), but was specific to the recounting of journeys and experiences of an Ottoman ambassador in a foreign, usually European, land and capital. Ottoman ambassadors had informed about Europe in their sefaretname and they transferred their observations and comments about the subjects such as civil, temporary and military formations, life of science and art, educational institutions, economy, culture and religion. Considering the information given in the works of sefâretnâme writers, it is easily understood that those works are of great importance for our political and cultural history. Sefâretnâmes are handled with their importance for sociology and especially sociology of religion in this paper. In this context, in this article, it is discussed sefâretnâmes as a source of sociology and sociology of religion within the frame of the Sefâretnâme of Mehmed Said Pasha.

Key Words: , Sefâretnâme, sociology, sociology of religion, the Sefâretnâme of Mehmed Said Pasha, social change, cultural and religious life

Giriş

Tarih boyunca kültürler ve toplumlar arası iletişimin en önemli ajanları askerler, tüccarlar, hacılar, seyyahlar, öğrenciler ve sefirler olmuştur. Zira ulaşım ve iletişim teknolojilerinin günümüzdeki kadar gelişmemiş olduğu dönemlerde savaşlar, ticari ve dini yolculuklar, gezi ve eğitim amaçlı seyahatlerle birlikte elçilik ziyaretleri de farklı dünyalara mensup devlet ve toplumların birbirini tanınmasında önemli bir işleve sahip olmuştur (Göçek, 1987: 85, 86). Bu bağlamda, Ortaçağ'da sefirler ve sefaretnameler, siyasi boyutu yanında, ticari ve kültürel temasların artmasına da yardımcı olmuş; kültürel ve dini bazı konular elçilik heyetlerinin müzakere ettiği hususların başında yer almıştır. Elçilerin bulundukları ülkelerdeki görevlerini, müzakere, müşahade ve himaye olmak üzere üç noktada toplamak mümkündür. Müzakere, iki devlet arasındaki işlerin yürütülmesi, münasebetlerin geliştirilmesi, anlaşmazlıkların çözümü ve mesaj alışverişidir. Müşahade, yabancı ülkenin siyasi, iktisadi, teknik, gelişmeleri ve yeniliklerini rapor etmektir. Himaye ise, yabancı ülkelerde bulunan kişilerin hak ve menfaatlerinin o ülkedeki elçi tarafından korunmasıdır (İpşirli, 1995: 5, 14). Büyük Selçuklu Devleti veziri, Nizamiye Medreselerinin kurucusu, devlet adamı ve siyaset bilimci Nizamülmülk'ün (1018–1092) Siyasetname adlı eserinde, hükümdarların birbirlerine elçi göndermesinin asıl nedeninin 'müzakere'den çok 'müşahade' olduğunu belirterek; elçi göndermedeki asıl maksadın, diğer devletlerin coğrafi, askeri, siyasi, dini, ahlaki, ilmi ve ekonomik durumu hakkında bilgi toplamak olduğunu ifade etmesi (Nizamülmülk, 1987: 138, 139), elçilik görevlerinin işlevi açısından dikkat çekicidir. Bu çerçevede, elçilerin, yabancı ülke ve toplumlar içindeki faaliyet ve gözlem raporları olarak 'sefaretname'ler, özellikle Ortaçağ'ın sosyal tarihi açısından son derece önemli birer veri deposu haline gelmekte ve bu yönüyle din sosyolojisi açısından da kaynak değeri taşımaktadır.

Hemen belirtelim ki, Ortaçağ İslam devletlerinde, devleti temsilen yabancı ülkelere gönderilen elçiye 'sefir'; bu elçilik görevine 'sefaret' ve elçi (ya da elçilik heyeti) raporlarına ise 'sefaretname' adı verilmektedir (Bozkurt, 2009: 288). Sefaretnameler edebi tür olarak, 'seyahatname' ve 'hatırat'la 'siyasi takrir (rapor)' özelliklerini bünyesinde barındırır. Ülkeden ayrılan geri dönüşe kadar geçilen yerler, konaklanan menziller, varılan yerleşim birimleri ve buralardaki halkın tanıtılması seyahatname; bizzat yaşanmış olma hali ise hatırat tanımlamasına haklılık verir. Ayrıca sefaretnamelerin, divan edebiyatı içinde bir nesir türü olarak ele alındığı (Pala, 1999: 344–346;

Şahin, 2007: 64) ve farklı edebiyat araştırmalarına konu olduğu da hatırlanmalıdır (Örneğin bk. Aypay, 2005; Uluocak, 2007).

Bugün mevcut olanlarının sayısı 48 olan Osmanlı sefaretnamelerinin bir kısmının kazaya uğrayarak elden çıktığı, bir kısmının ise henüz bulunamadığı tahmin edilmektedir. Bilinen ilk sefaretname, Nemçe (Avusturya) devletine gönderilen Hacı Zağanos'un raporu iken; sefaretnamelerin sonuncusu, İran'da 1872–77 yılları arasında elçilik yapan Mehmet Tahir Münif Paşa'nın risalesidir. 36'sı yani % 75'i Batı ülkeleri ile ilgili olan sefaretnamelerin, 9'u Avusturya, 8'i Rusya, 7'si Fransa, 7'si İran, 3'ü Polonya, 3'ü Prusya, 3'ü İngiltere, 2'si Fas, 1'i İspanya, 1'i İtalya, 1'i Hindistan, 1'i Akkoyunlu, 1'i Buhara Hanlığı ve 1'i İsveç hakkındadır. Yabancı dille yazılmış tek sefaretname, 1793'te Londra'ya giden ilk ikamet elçisi Yusuf Agah Bey'in katibi Mahmud Raif Efendi'nin Fransızca olarak kaleme aldığı eserdir. 20'si 1750–1800 dönemine ait sefaretnamelerin, 12'si 1700–1750 ve 10'u 1800–1850 dönemine aittir. Bu durumda tüm sefaretnamelerin % 65'inin 1750 sonrasına ait olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, sefaretnamelerin Osmanlı'nın reform çağlarında yoğunlaşmış olduğu görülmektedir. Osmanlı devletinin içerisine düştüğü çok yönlü çözülüş ve buhranın bertaraf edilebilmesi için yönetici kadronun, bilhassa askeri ve mali alanda sürekli tanzimat ve ıslahatlara teşebbüs ettiği bilinmektedir. Bilhassa Avrupa devletlerindeki göz kamaştırıcı gelişmeler, Osmanlı yönetiminin model arayışı aşamasında bu devletlerin yöntem ve zihniyetine ilgi duymasına yol açmıştır. Önceleri kulaktan dolma bilgilerle Avrupa'yı tanıyan Bab-ı Ali, titiz, dikkatli ve zeki sefirlerce hazırlanan sefaretnameleri okudukça Batı'dan daha fazla etkilenmeye başlamıştır. Bu etki sayesinde önce Lale Devri döneminin, sonra da daha köklü ve kalıcı şekilde Nizam-ı Cedit ve müteakiben Tanzimat dönemlerinin reformlarının arka planı hazırlanmıştır. Örneğin, reformlar dönemini açan ve bunu bizzat uygulamaya koyan III. Selim'in Ebu Bekir Ratip Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi'nden ve yine bu ülkenin kurumları hakkında yazdığı 5 takrirden büyük ölçüde yararlandığı bilinmektedir; Nizam-ı Cedit reformlarında sefaretnamelerin rolü layihalardan daha fazladır (Yalçinkaya, 1996: 319, 322–325, 331–333).

18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu, bir yandan çağa ayak uyduramamanın yol açtığı çöküntüler, öte yandan siyasi, ekonomik ve askeri alandaki bozulma ve çözümler nedeniyle eski gücünü giderek yitiriyordu. 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça antlaşmalarıyla sonuçlanan ve önemli toprak kayıplarına yol açan savaşların ardından yöneticiler, Batının teknik alanındaki üstünlüğünü kabul etmek ve teknik yeniliklere dayanan reformlara

yönelmek gereğini duydular. Sonuçta, Osmanlı Devleti, yeniliğe açık bir padişah olan III. Ahmed dönemi (1703–1730) Lale Devri'nde (1718–1730) Batı ile ilişkilerini geliştirmeye başladı ve öncelikle, çeşitli ülkelere elçiler gönderildi. Elçilerden, gittikleri ülkelerdeki diplomatik gelişmelerin yanı sıra, askeri ve teknik yeniliklere ilişkin raporlar da istendi. Bu çerçevede, örneğin, 1720'de Fransa'ya elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'ye verilen görevler arasında, Fransa'da ulum ve fününun terakki derecesini tetkik etmek de vardı (Unat, 1987: 19, 45).

Böylece, Paris, Londra, Berlin, Madrid, Viyana gibi başlıca Avrupa devletlerinin başkentlerine elçilik heyetleri gönderilmeye başlanmasıyla birlikte, ilk kez, devleti temsil eden kişilerin, kısa bir süre için de olsa, en önemli Avrupa başkentlerinde bulunarak oradaki hayatı görme fırsatı doğuyordu. Avrupa'ya gönderilen elçilerin bu ülkelerin askeri kurumlarını, idare yöntemlerini, hatta sivil yaşamını tanımaya karşı ilgileri önlenemezdi. Avrupa başkentlerine gönderilen elçiler arasında Avrupa hakkında ilginç raporlar ya da sefaretnameler yazanlar olmuştur. Bunların en önemlilerinden biri, 1793'te Viyana'ya gönderilen Ebubekir Ratip Efendi'nin raporudur. Ebubekir Ratip'in, Avusturya'nın askeri ve sivil idaresi hakkında verdiği bilgiler bu devletin en önemli özelliklerini belirtecek niteliktedir. Bunlar başlıca şu noktalarda toplanır: (1) eğitilmiş, disiplinli ordu, (2) düzenli maliye, (3) namuslu, dürüst, okumuş memurlar ve (4) halk arasında ekonomik güvenlik ve refah. Ratip Efendi gerçekte, zamanın modern devletini nitelendiren en önemli hususlara parmak basmış, Tanzimat Fermanı'ndaki fikirleri 45 yıl önce ileri sürmüştü. III. Selim bu raporu o denli beğenmişti ki, on genç üyeden kurulu bir komisyonun, raporun içeriğinin yerli koşullara uyarlanması işi ile görevlendirilmesi düşünüldü (Berkes, 2006: 99).

İstanbul'da İsveç büyükelçiliği de yapmış olan Ignatius Mouradgea d'Ohsson (1740–1807), Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal tarihi bakımından en önemli kaynaklardan biri sayılan *Tableau Général de l'Empire Ottoman* adlı eserinde, yaygın önyargılar ve batıl inançlar olarak Avrupalılarla temas yokluğu, yabancı dillere karşı düşmanlık, Avrupa eserlerinin çevrilmesinin ihmal edilmesi, ülke sınırları dışına seyahat etmeye karşı beslenen nefret ve Avrupa devletlerine elçi göndermeme gibi tutumların, Osmanlıların geri kalışının başlıca nedenleri olduğunu belirtir (Berkes, 2006: 126). Hem içsel bir farkına varma hem de bu gibi dışsal eleştirilerin de bir sonucu olarak Avrupa ile temaslarını yoğunlaştıran Osmanlı devleti için, sefaretname ve takrirlerin, reform arayışları süreci içinde kayda değer bir tarihi önem arz ettiği ve model arayışlarına kaynak oluşturduğu söylenebilir.

Açıkça dile getirmemekle birlikte sefaretnameler giderek daha fazla dolaylı telkin ve imalarla reform gerekliliğini vurgular ve bunu, Avrupa'daki kurumların üstün vasıflarını ve hizmet kalitelerini, düzen ve asayiş mükemmelliğini, adil yargı sistemini, ulaşım vasıtaları ve belediye hizmetlerinin kusursuzluğunu, sağlık kuruluşlarını, okulları ve ilim merkezlerini, fabrikaları, ticaret serbestisini, askeri düzeni vb. hususları dile getirerek yapar ve böyle okunması halinde birer reform projesi olarak hizmet görürler. XVIII. yüzyılda gezilen yerlerin ve görülenlerin anlatımı "Dünya müminin zindanı, kafirin cennetidir"¹ hadisine haklılık kazandırırken; bütün bunlar, bir sonraki yüzyılın ikinci yarısında "Diyar-ı küfrü gezdim beldeler kaşaneler gördüm / Dolaştım mülk-i İslam'ı bütün viraneler gördüm"² diyenlerin dile getirdiği hayranlığın ve Müslüman mülkünün viraneliğini vurgulamanın öncüsü olacaktır. Klasik sefaretnamelerde, içerik ve tespitler müellifin ihatası ve dikkatine kalmak kaydıyla resmi olmayan daha geniş bir okuyucu kitlesine de hitap etmek üzere yazılmaya başlandığından Doğu'da ya da Batı'daki yabancı bir diyarı, özellikle toplumda fevkalade canlı olan ve içinde yaşadıkları toplumla kıyaslanmak üzere merak uyandıran 'Frengistan'la ilgili gözlemleri aktarma amacı öne çıkarılır. Diğer yandan bu elçi raporları, dolaylı söylemlerle, yapılması gereken reformlara, gezdiği yerlerdeki mevcut durumun olumlu bir şekilde öne çıkarılması suretiyle önermede bulunur. Bu açıdan bakıldığında sefaretnameler Frengistan hakkında ilgi uyandıracak, Osmanlı dünyasına yabancı olan yaşam tarzını ve adetleri gözlemleyip yazıya dökmüş olmalarından ötürü aynı zamanda birer haber kaynağıdır. Bunların içinde Yasincizade Abdülvehhab Efendi'nin İran Sefaretnamesi resimli olarak bu anlamdaki değerini arttırır; Sünbülzade Vehbi'nin İran Sefaretnamesi ve Zıştovili Ali Ağa'nın Lehistan Sefaretnamesi gibi bazıları ise manzum oluşları ile dikkat çeker (Beydilli, 2009: 292, 293).

Tanzimat devrini başlattığı için Tanzimat Fermanı da denilen Sultan Abdümecid'in 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayun'u, bilindiği üzere, Mustafa Reşid Paşa tarafından Gülhane'de okunmuştu. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinde en büyük paya sahip olan Mustafa Reşit Paşa, fermanın ilanından önce üç yıl Paris ve Londra elçiliklerinde bulunmuş (Beydilli, 2006: 348); bu esnada selamet-i devlet için ne gibi tedbirlerin alınması gerektiğini soran II. Mahmud'a Tanzimat-ı Hayriye'yi tavsiye etmiş, fakat bu fikrini an-

¹ Müslim, Zühd, 1; Tirmizi, Zühd, 16

² Ziya Paşa, 1925: 203

cak genç Sultan Mecid'e kabul ettirebilmişti (Ergin, 1977: 412). Elçilerin Osmanlı modernleşmesi ve Batılılaşması konusunda idarecileri yönlendirdikleri ve adeta tarihin akışını değiştirdikleri görülmektedir. 1797–1800 yılları arasında İngiltere elçisi olan İsmail Ferruh, Osmanlı kültür hayatının Batılılaşmasında önemli bir rol oynamış, elçilik görevinden dönüşünde İstanbul'da Cemiyet-i İlmiyye adlı bir topluluk kurarak edebiyat, felsefe ve modern ilimlerle uğraşan devrin aydınlarını Ortaköy'deki yalısında toplamıştır. Öyle ki, Ortaköy Cemiyet-i İlmiyye'si ilk Türk akademisi olarak kabul edilebilir. Batı düşüncesinin Osmanlı ilim çevrelerine bu topluluk vasıtasıyla girmiş olduğu, ayrıca aydınlanma felsefesinin fikri muhtevasının Tanzimat dönemi mensuplarını ve yeni Osmanlıları bu yolla yönlendirdiği söylenebilir. Elçilerin eğitim konusunda da önemli değişimlerin öncüsü oldukları görülmektedir. Mustafa Reşit Paşa, Paris elçisi iken, Fransa'dan üç öğretmen subay yollamış; ilk Londra elçisi Yusuf Agah Efendi, Osmanlı ordusunda çalıştırılmak üzere İngiltere'den subaylar getirtmiş ve bu subaylar III. Selim'in kurduğu Nizam-ı Cedit ordusunu eğitmiştir. Yine, 1838'de Viyana elçisi olan Sadık Rıfat Paşa kanalıyla Türkiye'ye gelen Doktor C. A. Bernard, büyük bir gayret göstererek Türk tıbbında birçok ilke imza atmıştır. İlk defa Ahmet Resmi Efendi, elçilik görevinden dönüşünde karantina usulünün faydalarını anlatmış; bu önce tepki görse de, 1835'te Türkiye'de de ilk karantina kurulmuştur. Osmanlı Devleti teknik gelişmelerden bazıları ile birçok icattan da elçilik raporları vasıtasıyla haberdar olmuştur. Örneğin, 1894'te Washington sefaretiden gönderilen bir raporda, bomba atan çok etkili yeni bir top hakkında bilgi verilmekte; yine 1897'de Viyana sefareti tarafından gönderilen bir raporda dinamitten yirmi kat daha etkili yeni bir bombadan bahsedilmektedir. Seyyid Ali Efendi, Copernicus sistemine bağlı olarak, dünyanın güneş etrafında dönüşüyle gece-gündüzün oluşumunu deney yolu ile seyreder ve bunu sefaretnamesinde aktarır. Fabrika ve imalathaneler de pek çok sefaretnamede önemle bahsedilen konulardır. Nitekim Abdülmecid zamanında 150'yi aşkın fabrikanın açılmasında sefirlerin tespit ve yorumlarının da rolü vardır (Altunış-Gürsoy, 2006: 148–152, 154).

Bu çok yönlülüğüne rağmen, bu makalede sefaretnameler daha çok bir sosyoloji ve din sosyolojisi veri tabanı olarak değerlendirilecek ve bu bağlamda örneklem çerçevesi olarak Mehmed Said Paşa'nın İsveç Sefaretnamesi analiz edilmeye çalışılacaktır.

1. Mehmed Said Paşa'nın İsveç Sefaretnamesi

İsveç sefaretnamesinin yazarı olan Mehmed Said Paşa (ö. 1761), babası Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin 1720/21'deki Paris elçiliği sırasın-

da onun kethüdası (yardımcısı) olarak Fransa'ya gitmiş; bu ülkedeki gelişmeleri izlemiş ve Fransızca öğrenmiştir. Fransa'dan geri döndükten sonra İbrahim Müteferrika ile birlikte Osmanlı Devleti'ndeki ilk Türk matbaasını kuran Mehmed Said Paşa (Kabacalı, 1998: 16–23),³ 1732 yılında elçi olarak önce Rusya'ya ve sonra da İsveç'e gönderilmiştir. İsveç'e görünürde, 1709'da Osmanlı Devleti'ne sığınmış olan İsveç Kralı Demirbaş (XII.) Şarl'ın Osmanlı'ya olan borcunu tahsil etmek için gönderilmişti. Ancak elçiliğinin asıl sebebi İsveç ile Rusya arasında bir ittifak olup olmadığının araştırılmasıydı. Söz konusu borcu tahsil etmek için 1727'de Kozbekçi Mustafa Ağa da İsveç'e gönderilmiş (Unat, 1987: 18, 70, 71) fakat bir sonuç alınamamıştı. İsveç'in mali durumunun bozukluğu sebebiyle Mehmed Said Paşa da XII. Şarl'ın borcunu tahsil edemedi; fakat onun gayretleri neticesinde daha sonra Osmanlı–İsveç ittifakı gerçekleşti. İsveç'ten gelirken Lehistan'dan geçen Paşa, Rusya–Lehistan ilişkilerine dair malumat toplayarak İstanbul'a döndü. Daha sonra 1741'de 6 ay süreyle Fransa'ya elçi olarak giden Said Paşa, 1755/56'da toplam beş ay süreyle sadrazamlık da yapmış; 1761'de Maraş valisi iken vefat etmiştir (Afyoncu, 2003: 524, 525).

Mehmet Said Paşa, Paris elçisi olan babasının özel sekreteri olarak Fransa'ya gittiğinde yaklaşık yirmi beş yaşındaydı. Fransız toplumu ile etkileşim onu babasından daha çok etkilemiştir. Mehmet Said'in yaşı ve statüsü, Fransız yaşam tarzını deneyimleme konusunda ona daha fazla özgürlük tanımıştır. Protokolü babası kadar yakından takip etmesi gerekmediği için, Fransız toplumuna daha çok katılma fırsatı yakalayan Mehmed Said'in yabancı bir dili öğrenme ve farklı bir kültürü anlama konusunda istekli olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, bir gece Madame de Polignac ve Madame d'O'ya eşlik eden Mehmet Said'in, Prens de Conti tarafından verilen şölene katıldığı ve sabahın beşine kadar içki içip eğlenerek zil zurna sarhoş olduğu bilinmektedir. Bu olayı benzerleri takip etmiş, yine bir keresinde Mehmet Said Versailles parkında bir bayanla iki gün geçirmiş ve bu süre zarfında çok içki tüketmiştir. Mehmet Said'in Fransız yaşam tarzına kolayca uyum sağladığı ve dönüşünde akıcı Fransızca konuştuğu görülmektedir. 1721'de Fransa'dan dönüş yolunda Lyon'da bir baloya katılan Mehmet Said Madame Poullétier'den "L'Europe Galante"ın 'l'acte turc' parçasını söylemesini istemiştir ki bu onun Fransız müziğine olan aşinalığını göstermektedir.

³ Elçilik heyetlerinin, sadece Osmanlı dış politikasına ve hariciyesine damgalarını vurmakla kalmayıp, daha da önemlisi, Avrupa'daki bilim, teknik ve kültür alanındaki birçok yeniliklerin Türkiye'ye girmesinde de öncü oldukları görülmektedir.

Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi ve maiyetini İstanbul'a götüren gemiler Tunus'ta durduğunda Said Efendi Paris'e mektuplar göndermiş; Fransızca olarak kendi el yazısıyla ve çok kibar bir üslupla Paris'teki arkadaşlarına mektuplar yazmıştır. Bu olaylar Mehmet Said'in Fransız toplumunun değerlerini benimsemeye başladığını gösterdiği kadar Batı'ya ve Batı kültürüne yönelen yeni bir Osmanlı karakterinin geliştiğinin de belirtisidir. Bu karakter çok geçmeden Osmanlı İmparatorluğu'nu hızla Batı'ya doğru yönlendirecektir. Mehmed Said'in kişiliğinde en tipik örneklerinden birine kavuşan Doğu-Batı sentezi, Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir yaşam biçimi ve kişilik tipinin doğmaya başladığının habercisidir. 1741'de Paris'e Osmanlı elçisi olarak atandığında da katıldığı çoğu baloda içki içtiğini gizleme ihtiyacı duymayan Mehmed Said Efendi, 20 yıl önce babasının ilk kez karşılaştığı eğlencelere artık büyük bir rahatlıkla katılmakta ve onlardan zevk almaktadır. 1741'deki Paris elçiliğinden dönüşünde çeşitli görevlere atanan Mehmed Said Efendi'nin 1755'teki 5 aylık sadrazamlık görevinden alınma sebepleri arasında yeni vergiler koyma çabaları yanında dönemindeki değişim akımlarına gösterdiği ilgi ve eğilimlerinden de bahsedilmesi konu açısından dikkat çekicidir (Göçek, 1987: 69–71, 80).

'Feraidü'l-Müfredat' isimli bir tıp sözlüğü ile 'İsveç Sefaretnamesi' adlı iki eser yazan Mehmed Said Paşa'nın bu makalenin odağında yer alan sefaretnamesi, Yanko İskender Hoçi tarafından Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası'nda yayımlanmıştır. Şimdi öncelikle bu nadir ve önemli belgenin Latin harfleri ile ilk kez⁴ olmak üzere çeviriyazımı verilecek ve ardından sefaretname bir sosyoloji ve din sosyolojisi kaynağı olarak analiz edilmeye çalışılacaktır. Aşağıda da görüleceği üzere Yanko İskender Hoçi önce Mehmed Said Paşa ile İsveç sefareti ve sefaretnamesi hakkında 2 sayfalık bir bilgi notu aktarmış ve ardından 18 sayfa tutan sefaretname metnini yayımlamıştır:

⁴ Ülkemizde, 18. yüzyıl Türk-İsveç ilişkileri ve Mehmed Said Efendi'nin İsveç elçiliği ile ilgili bir yüksek lisans tezi yapılmış olup; bu tezde İsveç Sefaretnamesi'nin orijinal nüshasının verildiği ve çeviriyazımının yapılmadığı görülmektedir. Bk. Baş, 2004. Bu tezi edinmemi sağlayarak konu ile ilgili bilgilerini benimle paylaşan söz konusu tezin danışmanı Prof. Dr. M. Alaaddin Yalçınkaya'ya teşekkür ve saygılarımı sunarım.

Sadrazam Said Mehmed Paşa Merhumun Hocegan-ı Divan-ı Hümayun'dan İken İstokholm'e Vuku Bulan Sefareti⁵

Mecmuamızın bu nüshasına derci tasvib olunan sefaretnamenin sahibi 1142⁶ tarihinde sanat-ı tıbaatı mühtedi İbrahim Efendi ile beraber Dersaadet'te ihdas ve Sultan Osman Han-ı Salis devr-i saltanatında 1169⁷ senesinde altı aya karib Makam-ı Sadaret-i Uzma'yı ihraz iden Said Mehmed Paşa'dır ki, Yirmisekiz Çelebi denilmekle şöhret-şiar Defterdar Mehmed Efendi'nin necl-i necibidir. Müşarünileyh Said Paşa pederinin 1133⁸ senesinde Paris'e vuku bulan sefareti esnada ona refakat eylediği gibi 1145⁹ senesinde kendisi İstokholm'e ve 1154¹⁰ senesinde Paris'e sefaretle gitti. Müşarünileyhin bu iki sefareti-i fevkaladesi akibinde kaleme alıp takdim eylediği takrirlerin hiç birisine şimdiye kadar Dersaadet kütüphanelerinde tesadüf olunamamış iken İstokholm'e müteallik sefaretnamesi geçenlerde bir terikeden elde ettiğim bir mecmua-i tarihiyede bulunmuştur. Bu sefaretname yalnız nedretinden değil, müşarünileyhin gerek azimet ve avdeti ve gerek İsveç payitahtında ikameti esnasındaki meşhudatından ve tarihlerimizde «Demirbaş» denmekle maruf ve Avrupa mehafilinde meşhur olan İsveç Kralı XII. Şarl'a Devlet-i Aliye tarafından ikraz suretiyle ita olunan mebalıg-ı vefire için vakanüvis Raşid Efendi Tarih'inde bulunmayan bir takım malumattan dahi bahis olmakla ehemmiyet-i azimeyi haizdir. Paşa-yı müşarünileyhin İstokholm'e olan sefaretlerinin esbabına gelince zahiren gerçi ikraz olunan marru'z-zıkr mebalıg için i'zam olunduğu görülür ise de hakikat-i hal Rusya ile İsveç arasında bir ittifak akd olunduğu ve «İsveçlünün Rusya'ya tabiyyeti» şayi olmuş olduğundan bunu tedkik ve tahkik eylemek üzere gönderildiği Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa tarafından atabe-i şahane-ye takdim olunup marru'z-zıkr mecmuada münderiç olan ve bir sureti atıye derç edilen arizadan müsteban olmaktadır:

«İsveçlü hususiçün şeref-yafte-i südur olan hatt-ı hümayun-ı şevket-makrunları mantukı malum-ı çaker-anem oldu; nefsü'l-emr mülahaza-i hümayun-u cihandarileri ayn-ı keramettir; lakin İsveçlünün za'f hali ve

⁵ Hoçi, Yanko İskender (1329). Sadrazam Said Mehmed Paşa Merhumun Hacegan-ı Divan-ı Hümayun'dan İken İstokholm'e Vuku Bulan Sefareti. *TOEM*, 11, 658, 659

⁶ 1729

⁷ 1755-56

⁸ 1720-21

⁹ 1732

¹⁰ 1741

Moskovlu ile ittifakı ve tabiyyeti bundan mukaddem mesmu-ı çaker-anem olup ol vakit bu misillü bir mülahaza olmadığından tahkik ve tetkikine çendan vakit olmamıştı. Bu defa şeref-riz-i südur olan emr-i humayunlarına binaen İsveçlü Moskovlu ile müttefik ve Moskofluya tebaiyeti vaki midir, değil midir; hakikatini erbab-ı vukuftan istihbar ve istiknah ve sıhhati ne vechile ise rikab-ı hümayunlarına bade'l-arz iktizası üzere İsveçlünün tarafından olan elçisi ile müzakere ve mükâlemesine mübaşeret olunur ve İsveçlünün Devlet-i Aliye'ye ne miktar düyunatı olduğu bundan akdem muhasebeden der-kenar ettirildikte iki yüz elli bin kuruş deynleri olduğu der-kenardan müsteban olmakla der-kenar olunan kağad atabe-i aliye-i mülükanelerine arz olundu».

Sefaretnamenin münderecatına nazaran Said Mehmed Paşa'nın İstanbul'dan hareketi 1145 senesi Cemadiye'l-ulasının on sekizine [26 Teşrin-i evvel – 6 Teşrin-i sani 1732] ve avdeti 1146 senesi Rebiü'l-ahirinin on sekizine [17 – 28 Eylül 1733] tesadüf ediyor. Şu halde Paşa-yı müşarünileyhin Dersaadet'ten müddet-i gaybubeti 327 gün ve İsveç'te ikameti kendi ifade-sine nazaran 3 ay 10 gün imtidat eylemiştir. Müşarünileyhin azimeti kışa tesadüf eylediğinden İstokholm'e ancak 159 günde gidebilmiş ve oradan İstanbul'a 67 günde avdet eylemiştir.

Y. İ. Hoçi

Müşarünileyhin Avdetinde Makam-ı Sadaret-i Uzma'ya Takdim Eylediği Takrir¹¹

Bin yüz kırk beş senesi Cemadiye'l-ulasının on sekizinci günü taraf-ı Devlet-i Aliye'den İsveç tarafına azimet ve muvafık-ı hava ile Çenge Balkanı mürur olunup Şumnu kasabasına duhulümüzde defaten şita zuhur edip gittikçe müstedd olarak dört saat zarfında iki karış miktarı kar teraküm edip yollarda azim suubet zuhur etmekle her ne hal ise üftan ü hizan nehr-i Tuna'yı ubur idüp Yergöğü Kalası'na nüzul ve ertesi gün yollarda kesret-i berfden rakiben azimet mümkün olmamakla gerek kulları ve gerek maiyyetimizde bulunan etba'-ı kulları bilcümle ahmal ve eskalimiz ile ol esnada Eflak voyvodası olan İskarlet-zade Kostantin¹² voyvoda kulları tarafından ihzar olunan kızaklara süvar olup kasaba-i Bükreş'e bir saat miktarı

¹¹ Hoçi, Yanko İskender (1329). Müşarünileyhin Avdetinde Makam-ı Sadaret-i Uzma'ya Takdim Eylediği Takrir. *TOEM*, 11, 660–677

¹² Constantine Mavrocordatos (1711–1769)

takarrüb olundukda voyvoda-i mesfur kulları name-i hümayunu istikbal için ta'biye eylediği dört yüz miktarı süvari ve cemi kapusu halkı ve kethüdası mehterhane ile name-i hümayun-ı şevket-makrunu azim ihtiram ve sürur ile istikbal edip alay ile şehre nüzul ve birkaç gün şiddet-i havaya sükun gelür mülâhazasıyla meks olunup lakin melalet-i havadan ayas suretleri nümayan olmakla mütevekkilen ala'llahî'l-Kerim üslub-ı sabık üzere yine müretteb olan alay ve mehterhane ile name-i hümayun-ı şevket-makrun teşyi' olunup canib-i Buğdan'a azimet ve ol gün gidilüp gicesi tekrar ifrat üzere kar yağmakla bir veçhile dışarı çıkmağa imkan olmayıp üç gün üç gice reaya hanesi bucağında hayvanat arasında meks olunup hele her ne hal ise üçüncü gün bir mikdar hava sakin olup yola azimet ve «Buza»¹³ nam mahalle vardığımızda maiyyetimizde olan bazı yolculardan bir Tatar ve bir zimmi şiddet-i burudet-i havadan münce mid olup helak oldular; hasılı ol hal ile Buğdan biladından «Purlat»¹⁴ nam kasabaya varılıp ertesi gün yollardan geçilmek mümkün olduğu haber alındıkda azimet olunup sekiz saat mesafede vaki «Vaslui» nam mahalle varılmak için yedi saat mikdarı yürünüp tahminen bir saat mikdarı yol kaldıkda karlamağa başlayıp ol mertebe ifrat-ı nüzul eyledi ki birkaç dakika içinde yollar mesdud ve çığırların gaib olup ahşam dahi olmakla hayran-ı sergerdan olup girye-zar ile Cenab-ı Rabbü'l-Alemin Hazretleri'nden istianet olunup ol esnada bir Tatarın ayakları münce mid olmakla telaşından biçare ne ideceğini bilemeyüb heman süvar olduğu dabbesinin karnını yarub ayaklarını ısıtmak mülâhazasıyla içine sokdukda derhal Tatar ve dabbe münce mid olup ikisi dahi helak oldular; lakin avn-i Hak ile bizden kimesneye zarar olmayub fakat birinin bir mikdar kulağı azürde oldu; sonra ilaç olunub elhamdülillah ol dahi halas buldı. Hasılı kalam bu veçh üzere hezar mihnet ve meşakkat ile bir saatlik yol dokuz saatte alınub kasaba-i Vaslui'ye nüzul müyesser ve üç gün meks olunup sekizinci konakda ser-i Hotin'e vusule müyesser oldukda kanun üzere muhafızı İlyas Paşa kullarının mükemmel kapusu halkı, kethüdası ve mehterhanesiyle üç yüz miktarı süvari name-i hümayunu istikbal ve alay ile kal'aya varılıb azim top şenlikleri olundukdan sonra Lehlüden duhulümüze izin haberi gelince yirmi altı gün Hotin'de İlyas Paşa hanesinde meks olunup izin haberi geldikde Şaban-ı Şerif'in yirmi altıncı günü iki taraftan dahi azim alay ve top şenlikleri olarak Muhafız İlyas Paşa kulları ve kethüdası vesatetiyle bu

¹³ Buzău

¹⁴ Bârlad

kulları Lehlüye teslim olunup iki tarafın askeri mahallerine avdet itdikde kulları memerrimiz olan «İtrovanca» da ol gice meks ve ertesi yine kızaklara süvar olunub «Varşova» tarafına azimet ve Yehud hanelerine konarak hususan namaz kılacak bir pak mahal ve abdest için şüphesiz pak su tedarikinde gayetü'l-gaye meşakkat çekilerek yirmi üç konakda Lehlünün makarr-ı hükümeti olan «Varşova» Kalası'na vusul müyesser olup lakin vusulümüzden evvel Leh Kralı¹⁵ olan «nal kıran» dedikleri düşmen-i bi-din mürur olmuş bulunmakla elhamdülillahi teala ruy-i bed-buyini müşahede müyesser olmayub kral vekili olan «Peri» nam kimesneye varılıb mektuplarımız teslim ve huzzar-ı meclis muvacehesinde derhal feth ve kiraat idüp mefhumları malum oldukda tarafımıza hitab idüb «Bizler Devlet-i Aliye'nin sadık dostu ve me'munu'l-kaile konşular olup her veçhile Devlet-i Aliye'nin hüsn-i himayetin ümid ider taife olmamız ile beher-hal Devlet-i Aliye'nin rızası matlubumuz olup bu defa sizin sefaretiniz için suhulet-i tarikinize müsaade ve iltizam ideriz. Birkaç gün meks idin; sizi kariben mahall-i memurenize irsal ideriz» diyüb Varşova kenarından cereyan iden «Delila» nehri¹⁶ üzere iki kıta buruzan tabir olunur kayıklar üzere kulları için ocaklu odalar yapıdırub ve içine çuga kapladub rahat ile mezbur kayıklara süvar ve Delila suyu ile on bir günde «Danska»¹⁷ Kalası'na nüzul olunup altı gün meks içinde yine Lehlü tarafından tehyie kılınan iki kıta sağır kalyonlara süvar ve Bahr-i Baltık'ın buzları dahi çözülüp yol açılmak için şiddet-i havaya bakılmayub mütevekkilen ala'llah-ı teala «Enki'ne» azimet ve sekizinci günde İsveç kenarlarına varılmışken «tecrid-riyah bi-ma la teştehi» medlulünce bad-ı muhalif vezan olub tekrar Enki'ne avdet ve yine kanara gelinüb içeri girilmek üzere iken yine girüye avdet hasılı üç defa kenara gelinüb avdet vaki olub üçüncü defada hava ziyade müştedd olub ber-veçhile bir tarafda meks ve aram mümkün olmamakla rüzgarın önüne düşüb Norveçya kurbunda vaki «Gotland» ceziresine varılıb dört buçuk gün anda meks ve zahiremiz dahi tamam olub cezirede ise kuru balıktan gayri çendan mekulat bulunmamakla her ne hal ise taayyüş olunub beşinci gün müsaid görünmekle yine savb-ı maksuda azimet olunub iki günde İsveç yakasına vusul ve «Lansurt»¹⁸ boğazından içerü duhul müyesser oldukda cümlemiz mesruren hamd ve şükür iderek hurde adalar arasından dolanarak beş günde İsveç'in makarr-ı hükümeti olan «İstokholm» şehrine takarrüb olundı; lakin sefer-i deryanın

¹⁵ August II, Güçlü (1670–1733)

¹⁶ Vistül nehri

¹⁷ Gdańsk

¹⁸ Landsort / Öja

keyfiyet-i hali şöyle idi ki, Baltık Denizi gayet soğuk ve furtunası şedid deniz olub ahşamdan yelkenler ne tarafa çekilmiş ise gice öyle donub ertesi öğle vaktine dek bir tarafa dahi döndürmek mümkün olamaz idi. Öyle mülahaza olunur ki, halatlar ve makara üzerinde yastık kadar buzlar donub gemiciler tesahhuri baltalar ile çıkub birkaç saatte güç ile buzları kat' idüb deryaya dökerler idi ve iklim-i şehir dahi ziyade bürudet üzere olmakla senede bir buçuk ay miktarı mutedil hava ancak görölüb maada cümle bürudet üzere mürur iledir; hatta ekinlerinin zuhur ve hasadı cümle kırk güne münhasır olmakla ekin tarlada kuruyub harman olamadığından her köyde mahsus buğday kurutmak için furunlar icad idüb anda kurudurlar; hatta Haziran'ın on birinci günü idi defaten şöyle bir azim kar yağdı ki nısf saatde bir karış mikdarı oldu ve der-akab hava güşade olmakla çok durmayub mahv oldu; hasılı yaz gelür dirler idi, lakin bu kulları Temmuz'un ahirine kadar anda meks eyledim; müddet-i meksimizde yaz havası dimeğe şayeste bir gün görmedik; bilmem bizden sonra yaz geldi mi, Allah Teala bilür. Çünkü kulları üç defa İsveç sahiline gelüb ve yine girüye avdet ve birkaç gün «Gotland» ceziresinde meksimizden İsveçlü telef oldılar deyu vesveseye düşüb etraf ü eknafe ademler gönderüb ahvalimizden haber almak sadedinde iken defaten vürudumuz vaki oldukda mal bulmuş mağribiye dönüb derhal iskele başında azim alay tertib ve beni kalyondan almak için mahsus kendi sandalını irsal ve re's-i iskeleye dahi altı bar-girli hintovın amade ve ihzar ve kapucılar kethüdası birkaç kapucubaşı ile maan istikbal-i kudum-i name-i hümayun-ı şevket-makrun itmekle iskeleye yanaşıldıkda derhal mesfurlar olduğumuz sandala gelüb Kral ve cumhur tarafından selam ve tebrik, kudum-i vusulümüzden ne mertebe mesrur oldukların ilam idüp "Cenabınızı hazır olan hanenize götürmek için alay size intizarda olmakla buyurun gidelim" diyüb ben dahi sandaldan çıkub İsveç toprağına ayak basdıkdı "Bismillahirrahmanirrahim. Evda'tü fiyki eyyühe'l-arz şehadeti en la ilahe illallah ve enne Muhammeden abduhu ve rasuluhu. Feşhedi fi yevmi'l-kıyameti" diyüb maiyyet-i bendelerinde bulunanları dahi işhad ittikten sonra kralın hintovına süvar olub alay ile hane-i muayyenemiz tarafına azimet ve esna-yı mürurumuzda müzahame-i nas şol mertebede idi ki yol üzerinde olan hane ve dükkanlar ve dam üzerleri mal-a-mal olduğından gayri iskelede mevcut olan kalyonlarının iplerine varıcaya dizölüb güya her bir halat kesret-i nasdan hoze üzümüne müşabih olmuşdı. Gerek dizilen asker ve gerek seyirci namına olan kimesneler bizleri gördükde cümlesi şabkalarını havaya sallayub bir ağızdan cümlesi lisanlarınca "Allah Teala al-i Osman padişahına ömürler virsün" deyu feryad iyleyüb bu kadar tabl ve bu kadar trampete tabir olunur borular birden çalınub ve altmış kadar toplara

bir fitilden ateş verildikde velvelesi asumana çıkub böyle ikram ve ihtiram ile hanemize nüzul olundukda derhal kralın kethüdası olan «Mareşal Delafor» nam kimesne tekrar kral ve kraliçe tarafından selam ve tebrik-i kudüm eyledi.

Velhasıl ahşam taamı için kral kendi takımıyla bir süfre-i mükemmel taam irsal ve «Biliriz ehl-i İslam bizim taamımızı yemezler; lakin biz bu taamı mahsus cedid kaplar tedarik idüb ihtimam eyledik» demiş. Hoş imdi bu kulları dahi hazır olan taama oturub şekerleme makulesinden birkaç lokma tenavül ve ba'dehu kahveler içülüb «Kralınızın ikramından haz aldık; dostluğa layık olan veçhile hareket eylediler; tarafımızdan arz-ı meveddet eyliyesiz; inşallah-i teala biz dahi bir iki gün içinde umurumuza nizam verdiğimiz gibi kendileriyle görüşürüz» diyerek veda' olundu. Eğerçi bu kulları görmedim lakin el-uhdetü ale'r-ravi "kral tebdil-i kıyafet ol meclisde mevcut idi" dirler. Lakin ihtimaldir çünkü meclis böyle bir hoşca mürur eyledi; bunun sonu dahi bir hoşca olmak mülahaza olunmakla birkaç günden sonra name-i hümayun-ı şevket-makrunı teslim için kral tarafından davet olunmakla yine evvelki alay gibi alay ile kral serayına varılıb nerdüban başında kapucılar kethüdası istikbal ve divanhane kapusunda kral kethüdası istikbal idüb bila-tevakkuf ikinci divanhaneye girildikde kralın olduğu odanın kapısı açılıb doğruca içerü girildikde kral kendü bir kebir ayinenin önünde kıyam üzere ve iki tarafta rical-i devleti kat-ender-kat dizülüb bir elinde bir sağır mücevher asa ve bir elinde dahi şabkası bu kullarına doğru tebessüm iderek dört adım mikdarı yürüyüb tevakkuf eyledikde bu kulları bülend-avaz ile şevketlü, kerametlü, mehabetlü Halife-i İslam ve veliyyü'n-niam-ı hass ü am efendimiz hazretlerinin amm-i emcedleri hüdavendigar-ı sabık hazretleri zaman-ı saadet-iktiranlarında hasıl olan dostluğun muhafazasına rağbet ile bu kulların irsal ve name-i hümayun-ı şevket-makrun ile kral dostların mutayyebü'l-bal buyurdıkların eda ve tefhim eylediğimde kral bi'n-nefs kendü sağ eliyle name-i hümayunı alub ve birkaç adım girüye gidüb kendü eliyle bir sim tabla üzerine vaz' eyledikden sonra girü dönüb yanımıza geldikde ol dahi tarafından azm-i teşekkür idüb şevketlü, kerametlü efendimiz hazretlerine sena idüb ne mertebe mesrur olduğun arz eyledikde ayin-i ehl¹⁹ üzere veda' idüb taşra çıkıldıkda akibimizden kethüdasını irsal idüb kendünün küçük odasında bu kullarına kahve virüb teneffüs olunmak üzere tenbih itmekle mareşal önümüze düşüb odaya girildikde der-akab

¹⁹ Mehmed Said Efendi, *İsveç Sefaretnamesi*, İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine, Nr. 1641, s. 6'da "ayin-i ehl-i İslam" şeklindedir.

acele üzere kahve virülüb fincan tamam ider itmez olduğumuz mahalde bir ahar kapudan kral gele düşdükde fincanlar bırakılıb kral tarafına teveccüh olundukda doğru kullarının yanına gelüb ve elimden yapışub tekrar–be–tekrar hal hatır suali ve “Yol zahmetleriyle nicesiz” diyerek sohbeğe ağaz ve “Şevketlü, azametlü efendiniz al–i Osman padişahı hazretleri ne ile meşğuldürler; işitdik Acem taifesi nakz–ı ahd idüb hilaf–ı me’mul bazı na–seza umura tasaddi itmiş” didi ve kulları “Eğerçi bu keyfiyetin vukuu vardır; lakin bu hususda Acem arasına müfsid karışub Tahmasb kulu namında bir hain ve hilekar harif zuhur zur–ı bazusu ile itimadü’d–devlelik dava idüb bazı merteb–i bi–hayalık ve hadd–i na–şinaslık itmeye cesaret itmişdi; lakin bu hususda taraf–ı Devlet–i Aliye’den iktizası üzere tedariki görölmek üzere idi; inşallahu teala ümiddir ki şimdiye kadar kaydı görölmüş” dediğimde “İnşallah müjdesini sizden işidiriz” didi. O esnada kral kethüdası içeri girüb “Taam hazırdır” didikde kral beni taama davet idüb hiç bir elçiye vaki’ olmuş değil iken şevketlü efendimiz hazretlerine ihtiramen beni yanına oturub taam tamamına dek benden gayri kimesne ile sohbet vaki’ olmadı. Hatta esna–yı sohbeğe latife tarikiyle bana hitab idüb “Çünkü Devlet–i Aliye’nin Acem ile cengi olub acaba yirmi otuz bin asker ile imdad için varsak şevketlü efendiniz ne buyururlar idi” didikde “Şevketlü, mehabetlü efendimiz hazretleri ziyade haz idüb sizlere azim lütf u ikram buyururlar idi; lakin malumunuzdur ki, Devlet–i Aliye şimdiye gelince vaki’ olan cenklerde katiyyen kimesnenin ianetine muhtac olmayub ne ise feth ü zaferlerimiz yalnızca kendü kılıcımız ile hasıl olagelmekle siz dostlarımızın malen ve vücuden zahmete girmelerine hacet yokdur. Heman buracıkda gönül yardımı eylediğiniz kafidir” deyu cevap virildikde etrafında olan vükelasına usul ile işaret idüb “Bu cevabından haz eyledim; güzel didik” deyu suret–i tahsin izhar eyledi ve sevk–i kalam ile Humbaracıbaşı Ahmed Bey kullarının ahvalinden sual idüb “Devlet–i Aliye hidmetine muvaffak olduğundan ziyade haz eyledim. Kendü ile refakatımız çokdur. Bir zaman cenklerde refikim idi. Şöyle bir ademdir, öyle bir ademdir; netice bütün Frengistan’da naziri ikiye üçe çıkmaz bir üstad–ı kamildir. Cenk hususunda naziri yokdur.” deyu medh ü senasında mübalağa eyledi. Vakıa gerek Leh’de ve gerek İsveç’te katı vafir kimesneler hakkında hüsn–i şehadet idüb kemalinden bahs ve “Devlet–i Aliye’nin vaktiyle işine yarar bir ademdir bula ki itibar idilir idi” didiler. Hasılı bu makule sohbetleriyle taam tamam olub üslub–ı sabık üzere yine hanemize varılıb ertesi gün kulunuzdan bir ağır donanmış ve iki yelkendest esb kralla ve bir zi–kıymet boğça dahi kraliçeye takdim olunub birkaç günden sonra mektub–ı sadr–ı aliye teslim için başvekile varılıb ol dahi kapudan istikbal eyledi ve fevka’l–me’mul ikram u ihtiram ile mektub–ı aliye teslim ve mefhumuna itla’dan

sonra cevabı virilmek va'd olunmakla çokluk meks olunmayub hanemize avdet olundu. Bundan sonra bir iki hafta cevap sudurına muntazır olub bir eser zuhur etmemekle heman başvekil hanesine varılub kenduden "Sahib-i devlet efendimiz hazretlerinin mektublarını fehm eylediniz mi; cevabınız nedir" deyu sual olundukda "Okuduk, anladık, inşallah taraf-ı devletden ricatinizde cevabı tahrir olunur" didikde "Hayır, biz bu tarafda sizden bi'l-müşafehe cevap almadıkca ricatimiz vaki' olamaz. Heman ne ise bir müzake-re idelim" didiğimde i'tizare ağaz idüb işlerinin kesreti ve bu kullarının mü-kalemeye sarahaten me'muriyetim olmadığı misillü bazı vahi özürler beyan etmekle kulları Devlet-i Aliye'nin resm ü adetlerin ve sarahaten me'muriyet iktiza itmedüğün takrir ve tefhim ve bazı kimesneleri tavsit itmekle hele bir meclis-i mükalemeye rıza-dade olub vaktini kendü ihtiyar idecek oldı; bir-kaç gün mürurundan sonra bir gün defaten haber gelüb "Cumhur sizinle mükalemeye muntazırdır, buyurun" didiler. Bu kulları dahi der-akab başvekil hanesine varub vakia rical-i cumhurdan altı nefer kimesne odada cem' olmuşlar; başvekil dahi anda olmakla girülüb hal ü hatır sual olundukdan sonra mükalemeye ağaz olunub; başvekil bu kullarına hitab idüb "Sualiniz nedir, buyurun. Zira bu rical-i cumhur mahsus cenabınızın sohbetleriyle müşerref olmak için cem' oldılar" dedikde "Sualimiz, sahib-i devlet efendimizin mektublarını fehm eylediniz mi; cevabınız nedir" deyu cevabı kendülere sarf eylediğimde "Sahib-i devlet hazretlerinin mektublarını fehm eyledik ve ol veçhile arz-ı meveddet buyurduklarından ziyade mesrur olub haz eyledik"; "Ya deyn hususuna dair bazı tahrirat yok mu idi" didikde "Bazı işaret vardır; lakin bizim keyfiyyetimiz malumunuz olmak gerek; zira bundan akdem taraf-ı devletden irsal buyurılan Kozbekçi Mustafa Ağa ile ahvalimiz i'lam olunmuşdı. Bizim ekser mahsuldar vilayetlerimiz Moskovluya giriftar olmakla al-an elimizde olan arazi bi-hasıldır. El-haletü hazihi eda-yı deyn itmek değil iktiza iden mesarif-i zaruriyemizi vikaye idecek iradımız yoktur. Hususa ki cevanib-i erbaamız düşmendir; şimdiki halde bizim sa'yimiz kendimizi düşmenden kurtarmağa bir miknet tahsildir" diyerek bu misillü vafir güft ü gu istirham suretli kelimat takrir idüb işe yarar bir söz olmamakla, "Hoş bu sözler mani' değil, lakin bu akçe istikraz olunalı yirmi beş seneye karib vakit mürur eyledi; ol zamandan berü senevi yirmi beşer kise deyn eda itseniz şimdiye dek bu iş ber-taraf olur idi. Eğerçi hazine hususunda bir miktar müzayakanız var ise eda hususuna himmetde kusurunuz olmuş; zira böyle etraflıca devletden deyn için senevi bir mikdar akçe ifrazı bir iş değil idiği zahirdir; zira tarafınıza olan keremleri eğer hatırdan çıkmak lazım gelse behemehal siz buna bir nizam virir idiniz" dediğimde "Haşa, biz Devlet-i Aliye'nin kerem ü nimetin feramuş idenlerden değiliz ve sizler dahi bu mü-

zayaka esnasında teşrifinizden memnun olduk ki ahvalimiz malumunuz olduğundan sonra belki Devlet-i Aliye'den bize bir mikdar harçlık alıvermeye sebep olmakla devletin nimetini üzerimize tecdid idersiniz" didi. Kulları dahi "Ne şüphe, eğer zikr eylediğiniz ve nakl eylediğim üzere bu akçeyi tedrici eda etmiş olaydınız şimdi efendilerimizden her ne iltimas itseniz husulünü bu hakir der-uhde ider idim. Lakin ne yüz ile rica ideyim, siz insaf idin" didiğimde başvekil söz bulamayub "Eğerçi kralımız bu akçeyi istidane itmişti; lakin Bender vakasında meblağ-ı merkumı Osmanlı yağma eylediğinden maada bizim fi'l-asl vilayetimizden götürdüğümüz eşyamız dahi garet-zede olub, sizin keff-i emanınıza iltica etmiş bir alay aciz ve bi-günah ademler iken bizi esir itdiniz" dedikde kulları dahi "Evvela, çünkü Bender vakasını zikr ittiniz, iktiza eyledi ki ol hususda Devlet-i Aliye'nin ser-mu medhali olmayub, taksirat yine tarafınızdan olub kendü kesb-i yediniz olduğunu size tefhim idelim. Evvela, Devlet-i Aliye sizi emanete kabul ve fevka'l-imkan ikram ü ihtiramınızda kusur itmeksizin kralınızı vilayetine göndermek için kırk bin kadar asker tertib ve mahsus vüzera-yı izamdan birkaç vezir ve se-rasker tayin idüb bu kadar asker hareketinize intizar ile Bender altında kışlayub dünya kadar zahmet ve meşakkat çekdikden sonra müteveffa kral "Moskov kralını Baltacı Mehmed Paşa merhum niçün tutub elime virmedi" deyu evvelki kavlınden nükul ve tekrar Moskovlu ile sulhı bozub icra-yı ağ-raz-ı nefسانيye sadedine düşdi ki, aşikareye çıkdıkda kendim dahi inkar idemeyüb bu inad üzere musırr oldukda şeriat-ı mutahharada ise bi-la-sebeeb kimesne ile nakz-i ahd itmek hilaf-ı şer'-i şerif olub şevketlü, kerametlü halife-i İslam efendimiz hazretleri ol vakitde 'çünkü kral vilayetine gitmek istemiyor, bari Bender ser-i hududunda bulunmak ile fesh-i sulha bais olmamak için öteden berü virilegelen ta'yinat yine virilsün; gelüb ci-var-ı Devlet-i Aliye'de münasib mahalde istediği kadar meks iylesün' deyu buyurmuşlar iken bu husus kendüye üç dört ay içinde merraten ba'de uhra tefhim olunmuşken hakkı adem-i kabul ile ısrar eyledikde naçar kendüyü serhadda teb'id iktiza itmekle güya kendi sa'y idüb bu haletin vukuuna bais oldu. Kaldı ki deyn hususu, bu akçe size virildikde "murad itdiğimiz mahalle sarfa muvaffak olur isek eda ideriz ve illa bir tarik ile zayi olursa eda itmeziz" deyu bir kavl ittiniz mi, yoksa ale'l-ıtlak deyn alub bi-la-ribh karz-ı şeri olmak üzere mi aldınız ve bu mezkurı iraddan maksud "deynimiz yokdur" demek mi, murad nedir; yoksa bir gayri mülahaza zımında mı söylediniz" dediğimde, "Biz deyni inkar itmeziz; lakin şöyle bir özür karışmış manadır, tahsili hususunda acele olunmak layık değildir; hususan bizim devletimiz cumhur olub hall-i akd-i umur müstakilen bir ademin elinde olmayub cemi' nasın ittifakına muhtaç bir keyfiyyet olmakla kanunumuz üzere üç senede

bir defa cemiyet-i kübra olub devletimizin irad ve mesarifi muhasebesi ve sair cemi'-i nasının muvacehe ve ittifakıyla olmakla inşallah-ı teala bir çok seneden sonra olacak cemiyetimizde bu hususu müzakere ve halkın rızalarıyla devletimizin iradından senevi biraz irad ifraz idüb ya nakden veya eşya olmak üzere tedrici eda olunmak için mahsus bir elçi dahi intihab idüb taraf-ı Devlet-i Aliye'ye irsal ideriz" deyu ol gün hatm-i kelim olunub herkes hanesine dağılacak esnada başvekil tekrar hatır avlamak fikriyle mazur ola "Elçi efendi, sizi tasdi' itdik, bu makule meclislerde kah mülayim ve kah sert söylenür. Luft idüb muğberrü'l-hatır olmayasız" diyerek yine kapuya dek teşyi' idüb hanemize geldik, lakin bir iki gün sonra mülahaza iderek "eğerçi bunlar lafzi böyle bir söz söylediler; lakin buna itimad olunmaz; aya ne tedarik etsek" mülahazasında iken bu keyfiyetin kaleme gelüb ve kral mührüyle memhur bir temessük suretlü bir şey olması münasib görülmekle tekrar bir mükaleme dahi tertib idüb birkaç günden sonra varıldıkda geçen mükalemede olan müzakeratın temessük suretlü bir kaleme alınub kral mührüyle mühürlenmesi teklif olunmakla bir mikdar imtina'dan sonra razı oldılar. Vakıa birkaç gün sonra mükaleme cevabnamesi namıyla bir kağad mühürlenüb irsal eylemişler ki, çendan matlubumuza muvafık olmamakla kabulünden imtina' idüb maksudumuz dil-hah üzere tasrih olunmamış "Kavlimiz böyle değil idi; bu sahih sükut ifade itmez" dediğimizde "Kral mührüyle gelen cevabnameyi kabul etmemek kralımızın arzını muhill bir manadadır; lakin münasib görürseniz şimdilik bu sizde kalsun ve kral ile görüşüldükde maksudunuzu kendüye tefhim idüb bir aherin dahi taleb idersiniz" dediklerinde vakıa pek de tekdir münasib görülmeyüb kral ile müzakere itmek üzere cevabnameyi alıkoyduk. Birkaç gün sonra kral ile görüşdüğümüzde "bir kaime tertib itmişdik" keyfiyetini kendüye takrirden sonra kaimeyi virüb ol dahi mesulümüze muvafık bir cevabname dahi vermek üzere va'd itmekle, iki günden sonra ikinci cevabnameyi dahi kullarına irsal eyledikde bir mikdar müsterih olub fi-ma-ba'd muarazasızca görüşmeye başladık ve gün-be-gün muhabbetler ziyade olmağa başlayub hareketimiz gününe gelince gerek kral ve gerek sair vükela ile sıkca görüşülüb azim arz-ı muhabbet ve dostluk iderler idi. Hatta bir gün kral ile musahabet esnasında "Elçi efendi niçün keyfin yokdur; galiba sen bu şehrin havadislerine itimad idiyorsun gibi" didi. Bu kulları dahi "İnsan sürur ve kederden hali olamaz; lakin elhamdülillah keyfimiz güzeldir" didim. Vakıa Bağdad fikri gece ve gündüz derunumuzdan çıkmayub hususan bazı mükedder sadedler dahi istima' olunmuşdı. "Yok 'bu şehrin havadisine itimad etme' dediğim beyhude değildir. Zira Moskovlu Acem ile yek-dil olmakdan naşı, sizi ve bizi tekdir için her gün bir gune düruğ (yalan) icad idüb şehre

işaat idiyorlar; lakin haftada iki defa yani gün bizim düvel-i sairede olan elçiliklerimizden mektublarımız gelür; fi-ma-ba'd her gelen mektubu size okusunlar" deyu başkatibini çağırub tenbih eyledi. "Hatta Beç (Viyana)'de olan elçiliğimizden dünkü gün bir kağad geldi; işte bak" deyu kendü cebinden çıkarub bir Türkçe bilür adem okudı ve kullarına tefhim eylediler; şöyle tahrir eylemiş ki, "Bu defa Beç'e gelen havadisler budur ki, Bağdad halkının tevatür eylediği mertebe-i tazyik olduğu vaki olmayub ve taşradan mahsus serasker ta'yini ile Devlet-i Aliye'nin ihtimamı ziyade olmakla ümiddir ki Bağdad'a bir zarar terettüb etmediğinden gayri düşmene zafer bulalar" demiş. Vakia bu mektubu gördükde nev'an-ma kullarına tesliyet hasıl olmakla "Muammer olası; tamam dostluğa layık muamele ile sadakat ve hulusunuzu tasdik eylediniz" didim. Hatta bir kaç gün sonra keyfe mettefak İstanbul'dan bu kullarına bir mektub gelüb 'Kerkük havalisinde bir mikdar zafer vaki' olub; biraz düşman katl olunduğı tahrir olmakla, bir gün münasebet ile bu husus krala nakl olundukda tamam kulak tutub istima' eylediği gibi heman şabkasın çıkarub yanıma geldi "Gazanız mübarek ola; Allah Teala şevketlü padişahınızı nice böyle nusret ile mesrur idüb düşmenlerin ser-nigun eyliye" didi. Çünkü kral tebrik eyledi ol meclisde bulunan gerek yabancı elçiler ve gerek sair rical-i devleti birer birer gelüb tebrik-i nusret eylediler. Memleket-i İsveç'te üç ay on gün mikdarı meks olunub işlerimiz dahi çünkü bu kadarca bir taht-ı zabıtaya girmek mümkün oldu. Ağustos dahi karib olmakla Bahr-i Baltık'ın müncemid olmasından havf olunmağın hareket sevdasına düşülmekle veda' için tertib olunan kral divanına varıldıkda hareketimiz ziyade kendünün gücüne geldiğinden ve bu kullarının müfarekatından müteellim olduğun irad ve şevketlü, kerametlü Halife-i İslam efendimiz hazretlerine olan hulus ve sadakatın rikab-ı hümayun-ı şevket-makruna arz u i'lam olunmasın kat kat recalar ile namesin teslim ve azim hüzn ü melal izhar idüb "Dostluğu unutma" diyerek müfarekatımız esnasında bu kulları "Eğerçi ihtiram ve hulusunuzdan fevka'l-gaye memnun ve hoşnud olduk; çünkü memuriyetimiz maddesinde tehi-dest gidilür; lakin ben dahi ümid iderim ki cevabname mazmunını hatırdan çıkarmayub vakti geldikde va'diniz üzere hareket eyliyesiz" dediğimde "Elçi efendi, bu hususda mutmainü'l-hatır ol meblağ-ı merkumı İsveçlüden taleb için 'senin vekilnim' lafziyla ve sana krallık sözümü virdim" deyu eliyle arkamızı sıkdı. Kulları dahi itimad-ı külli hasıl idüb vech-i meşruh üzere mesruren avdet ve başvekili ile dahi veda' olundukda ol dahi kralın cevablarını tasdik idüb, bundan akdem arz olunan bir kıta takrir-i bende-gide tafsil olunduğu üzere bazı madde arz ve iltimas itmekle iktizası üzere cevabı virülüb veda' ve hanemize geldikde kral tarafından hediye olmak üzere bin altun irsal

eylediler. Bundan sonra meks olunmayub heman bir iki gün içinde ihzar eyledikleri iki kıta yaht «yat» tabir olunur sekiz toplu sağır kral gemilerine süvar olub başvekilden maada ekser rical-i devleti mahsus sefineye gelüb birer birer veda' ve şevketlü, kerametlü Halife-i İslam efendimiz hazretlerinin İsveç devleti ile dostluğu kat' buyurmayub elçi irsal buyurdıklarından azim teşekkür ve senalar idüb Saferü'l-hayrın on birinci günü mütevekkilen ala'llah top şenlikleri olarak «Lansurt» Boğazı'na doğru azimet olunub bir muvafık hava ile ertesi gün boğaza varılıb Enki'ne çıkıldı. İsveç memleketi ekser taşlık olmakla çendan münbit olmayub ve altmış derece arzında vaki' olmakla havası gayet şiddet üzere barid ve yazı bir ay mikdarı olmakla heman dokuz ay kadar kış olur. Haziran'ın on birinci günü defaten bir azim kar yağub nisf saatde bir karış kadar oldu, lakin der-akab hava güşad olmakla derhal muzmahill oldu; lakin şehrin havası gayet sağ olmakla ilel ü eskam killet üzere olub; ekser halkı akviyan, uzun boylu ve güzel yüzlüler olub seksen yaşında zinde ademleri katı çok görülmüştür. İstokholm ki makarr-ı hükümet-i İsveç'tir. Limanı nev'amma İstanbul Limanı'na müşabih olub ve şehrin evleri cümle bir yerde olmayub birbirine yakın üç odadan ibarettir. Sokakları doğru ve vüsatli ve kaldırım döşenmiş; lakin haneleri Frengistan'da olan evler gibi ziyade şöhetli değildir; halkı garib-dost ve yabancıya ikramdan haz iderler. Meyvesi killet üzere olub hususan üzüm ve enar hiç bulunmaz; taze üzüm ve enar görmemiş adem katı çoktur; hatta kral tatlı kavun ve kırmızı karpuz çekirdeği istedi, kulları göndermek üzere va'd eyledim. Ve ayın-i beldeleri işsiz adem vilayetlerinde duramayub fukaraya dahi iş bulmuşlardır. Dükkanlarda alış veriş ekseri avrettdir; askerleri gayet müretteb ve pak ve ceng-averdir. El-haletü hazihi asker hususunda ziyade ihtimamları vardır. Süvari ve piyade kırk iki bin beş yüz cenk öğrenmiş sultata malikdir. Cebe-hane dolu olub; beş mahalde cebe-haneleri vardır. İstokholm'de olan cebe-hanede takımı ile altmış bin tüfenk ile otuz bin çift piştov odalara yığmışlar; bu kulları muayene eyledim sair edevat-ı cenk dahi buna göre cerah bisatlarına varınca sanduklara tertib olunmuş hazırdır.

Tersanesi Norveçya kurbunda vaki' «Kulskron»²⁰ nam kal'ada olub eğerçi bu kulları görmedim; lakin halkdan ve kendü vükelasından istima' olunduğu üzere yirmi kadar kalyon ve yüz kadar çekdiri sefineleri var imiş; lakin beş on kadar çekdiri gördüm; bizim çekdirilerimiz kadar büyük ve mukellef değildir; Lakin pek kavi yapılmışdır ve bir kalyon kurmuşlar tekmil olmak üzere idi; yetmiş altı kıta topçeker pek güzel ve kavi bina olunmuştur.

²⁰ Karlskrona

İsveçlü halkının sağır ve kebiri etfal ü nisvanına varınca bi't-tab' Moskovluya düşmen olub şu rütbe ki, bir adem Moskovlu hakkında sena eyleye ol anda ol ademe düşmen olurlar ve cümlesi Devlet-i Aliye'ye dostluk davasında olub; bir sağır uşak ve bir edna hizmetkar görüb şabkasını çıkarub ikram üzere muamele ider idi ve İsveç halkı düvel-i Nasara beyinde cesaret ile meşhur olub birini sena eylediklerinde "Falan adem İsveç yüreklüdür" dirler imiş. Hasılı hareketimizin altıncı günü muvafakat-ı hava ile kable'z-zuhr «Danska» Limanı'na vusul müyesser olub azim şenliklerden sonra tehyie kılınan haneye nüzul ve tedarik-i tarikimiz görülünceye değin beş gün meks idüb altıncı gün karadan Varşova tarafına azimet ve kat'-ı menazilde sürat olunmakla on ikinci gün Varşova'ya dahil olunub keyfe mettefak o gün kral-ı müteveffa'nın cesedini alay ile çıkarub «Krakov»²¹ Kalası'na irsal itmeleriyle halk alaya meşgul olub çendan kimesne ile görüşülmedi; lakin ertesi gün gerek kral vekili olan «Perimas» tarafından ve gerek sair a'yan tebrik-i kudüme gelüb tehniyet eylediler; çünkü vusulümüz cumhurun kral intihabı müşavereleri vaktine müsadif olmakla ekser Lehlü taifesi Varşova'da cem' olmuş bulunmakla nasın müzahamesi haddeden efsun idi. Lehlü taifesi kral intihabı hususunda iki fırka olub ekseri «İstanislav»'ı²² kral taleb ve bir mikdarı dahi ki anlar «Litvanya» ve «Krakov» eyaletleri ahalisidir Moskovlu tarafın tutub aherin murad iderler idi; bu kulları cemiyet-i müşaverenin dördüncü gününe dek meks itmişdim; beynlerinde gayet münazaa var idi; bu esnada dahi Moskovlu tarafından otuz bin kadar asker ile bir taburun Leh'e gidüb Varşova tarafına azimetleri şüyu' bulmakla İstanislav'ın taraf-ı hilafında olanlar kuvvet bulub İstanislav'lılar ziyade telaşa düşmüşler idi; lakin yine gayreti elden koymayub "Moskovlu girmekle yine kadir olabilür; cümlemiz kavice sa'y idüb bi-eyyi-hal İstanislav'ı kral ideriz" dirler idi; hatta bir gün esna-yı müşaverede Moskovlu tarafını tutan Lehlü a'yanından Litvanya seraskeri olan « Prens Piştoveçki » nam bir mikdar İstanislavi hilafına söz söylemekle halk üzerine dal kılıç hücum idüb helak itmek murad eylediklerinde bir takrib ile firar idüb bu kulları anda iken beş yüz kadar etba' ü etrafiyla Velis nehrini karşı geçmişdi; gerek kral vekili ve gerek başvekil «Yonyatovski»²³ sırran ve alenen bu kullarına takrir ve tefhimleri üzere "Bi-eyyi-hal İstanislav'ı kral etmeye sa'y ve himmetleri hadd-i itidali mütecavizdir; iktiza ider ise Moskovlu ile cenk ideriz; lakin bu hal Devlet-i Aliye'nin

²¹ Kraków

²² Stanisław I, Leszczyński

²³ Stanisław Poniatowski (1676–1762)

ianet ve müsaadesine muhtacdır” dirler idi ve İsveçlü öteden berü müterassıd-ı fırsat ve Lehlü ile sözleri dahi olmakla eğer cenk zuhur ider ise onlar dahi «Livozenya» tarafına geçüb mesfurı uracaklarında ıstibah yokdur; hasıl-ı kelim gerek Litvanya ve gerek Krakovya Lehlüleri İstanislav’ın taraf-ı hilafında bulunmak delalet ider ki, Moskovlu ile Lehlü beynine şikak-ı azim düşse Françelü ile Nemçe çasarını darb-ı dest ve Danimarka ve Prusya kral-larını hüsn-i tevessut ile Lehlü umurına müdahaleden keff-i yed ittirmişler idi; gerek Lehlü gerek İsveçlünün takvîyet-i umurlarında dahi Fransızların medhal-i azimi vardır; hatta şu rütbede ki, bu kulları İsveç’de iken France Kralı’ndan bir mektub gelüb “Moskovlu ile cenge hazır olun; masarifiniz için akçeyi Hamburg Kalası’na poliçe hazırdır; heman tedarikde olası” demiş idi; lakin İsveçlü umurlarında müteenni bir taife olmakla bu hususa acele itmeyüb Lehlünün akıbet-i karı neye müncerr olacağına intizar üzere idiler; bu kulları Varşova’dan hareketimiz esnasında başvekil olan «Dimitnar Yonyatovski» ile veda’ meclisimizde vekil-i merkum fasih Türki bilüb ve fi’l-asl müteveffa İsveç kralının elçiliği ile Devlet-i Aliye’de çok zaman meks itmiş bir adem olub ve daima Devlet-i Aliye’nin taraftarlığı davasını itmekle Devlet-i Aliye’nin kendüye vaki’ olan nimet-i sabıkasın zikr idüb sad-hezar teşekkür ve izhar-ı hulusundan bu kullarına hitab idüb “Allah emaneti efendilerinin hak-ı paylarına yüz sürdükde fi-ma-ba’d kendülere Moskovludan emniyet olmayub ve Moskovlunun aksa-yı muradları Azak ve Kırım olmakla bir gün defaten Azak’ı muhasara etmeleri muhtemeldir; heman evvel-be-evvel Azak tarafına muhafız ve ta’mir ve termim ve zehair ve cebe-hane hususuna gereği gibi kifayet mikdarı ihtimam buyursunlar” didi; bu kulları Varşova’da iken Moskov elçileri ile görüşüb ve dostane muamele ile askerle-ri Leh’e girdiğinin sıhhatinden istifsar eyledikde kat’a inkar itmeyüb “Beli, askerimiz girmiştir, iktiza ider ise ardı gelmek için Lehlü sınırına karib «Semulençki» nam mahalde otuz bin adem ve kezaik «Kiyef»²⁴ Kalası’nda dahi on beş bin Moskovlu ile yirmi beş bin Kazak askeri hazır ve amadedir” didi; kulları dahi fi-ma-ba’d Varşova’da mekse cesaret idemeyüb on gün içinde hareket olunub on iki günde «Hotin’e» ve yirmi günde dahi Asitane-i Aliye’ye yüz sürmeye müyesser olduğu malum-ı devletleri buyuruldukda emr ü ferman efendimiz hazretlerindir.

²⁴ Kiev

2. Sosyoloji ve Din Sosyolojisi Açısından Bir Değerlendirme

Mehmed Said Paşa, 1732 yılında I. Mahmud'un padişahlığı döneminde İsveç Kralı Frederick I'e (saltanatı: 1720–1751) sunulmak üzere bir name-i hümayun götürmüştür. İstanbul'dan 6 Kasım 1732 tarihinde yola çıkan Mehmed Said Paşa, Çenge Balkanı, Şumnu Kasabası, Tuna Nehri, Yergöğü Kalesi, Bükreş, Boğdan, Buza (Buzău), Purlat (Bârlad), Vaslui, Hotin, İtrovanca, Varşova, Delila (Vistül) Nehri, Danska (Gdańsk), Baltık Denizi, Enki, Gotland Adası ve Lansurt (Landsort / Öja) Boğazı güzergahını kullanarak 159 günlük bir yolculuktan sonra Stockholm'e ulaşmıştır. İsveç'te 3 ay 10 gün kalan Mehmed Said Paşa, 24 Temmuz 1733 tarihinde Stockholm'den ayrılmış ve 67 günlük bir yolculuktan sonra 28 Eylül 1733 tarihinde İstanbul'a ulaşmıştır. Dönüş yolunda da yukarıdaki güzergahı kullanan Paşa'nın İstanbul'dan ayrılıp tekrar geri dönüşünün toplam 327 gün sürdüğü anlaşılmaktadır.

Sefaretnamelerin çoğunda olduğu gibi İsveç Sefaretnamesi'nde de, İstanbul'dan yola çıkış'tan başlayarak yolculuk, güzergahlar, konaklanan mahallerdeki karşılama, ağırlama ve uğurlama merasimleri, menzile varış, buradaki teşrifatla ilgili hususlar, kral tarafından kabul, 'name-i hümayun'u yani padişah mektubunu takdim merasimi, elçinin şerefine tertip edilen yemek, gidilen ülkenin üst düzey yetkilileri ve kralı ile sebep-i ziyaret konusunda yapılan görüşme ve müzakereler, ziyaret edilen ülkenin askeri, ekonomik, ahlaki, kültürel ve toplumsal özellikleri hakkında bilgiler verilmekte ve dönüş yolculuğu anlatılmaktadır. İsveç Kralı'nın İran'a karşı askeri yardım teklifi, Humbaracı Ahmet Paşa'yı övmesi, Mehmed Said Paşa'nın alacaklar hakkında İsveç başvekilini sıkıştırması, Demirbaş Şarl hakkındaki tartışmalar ve Rusların Osmanlı–İran ilişkileri konusundaki dezenformasyon girişimleri sefaretnameden edinilen ilgi çekici bilgilerden bir kaçıdır. Mehmed Said Paşa, sefaretnamenin sonunda Stockholm ve İsveç hakkında da bazı bilgiler vermekte; İsveçlilerin Ruslara düşman ve Türklere dost olduğunu vurgulayarak elçilik ziyaretinin asıl sebebi olan İsveç–Rus ilişkilerine açıklık getirmektedir.

Sefaretname bir sosyoloji ve din sosyolojisi veri tabanı olarak değerlendirilmeden önce, Türk–İsveç ilişkileri ve Türklerin İsveç algısı konusunda kısa bir kaç bilgi notu vermenin faydalı olacağı düşünülmektedir: Türk–İsveç ilişkilerinin tarihi, elbette, Mehmed Said Paşa'nın sefaretinden çok daha gerilere gitmekte ve İskandinavlıların Türklerle ilk karşılaşmalarının savaşlar dolayısıyla gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Çünkü İstanbul'daki Bizans İmparatoru'nun ülkesini savunmak amacıyla kullandığı paralı askerler ara-

sında Vikingler de yer almaktaydı. Bu dönemde Bizans İmparatorluğu Doğu Anadolu'da, başta Selçuklular olmak üzere Türk boyları tarafından tehdit edilmekteydi. İmparator bölgeye Normanlar ve Varyaglardan²⁵ oluşan birlikler gönderdi ve Bizans orduları 1055 yılındaki Bayburt Savaşı'nda Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'i yendi. İsveçlilerle Türkler arasındaki ilk ilişkinin bu savaş olduğu sanılmaktadır. 1071'deki Malazgirt Savaşı'nda da çok sayıda Varyag ölmüş olsa gerektir; zira İsveç'teki bazı yazıtlarda Anadolu'da ölen Vikinglerden bahsedildiği görülmektedir (Falkman, 2000: 2, 3).

Diğer yandan, Katoliklerin Türklere karşı yürüttüğü savaşlar, Kuzey Avrupa'daki Protestan prenslerin yararına işliyordu. Katolikler iki cephede birden savaşmadıkları için Protestan prensler topraklarını sürekli genişletiyordu. Bu nedenle İsveç kralları XVI. yüzyıldan başlayarak, Katolik Habsburglulara ve Rus Çarı'na karşı, sürekli olarak, Osmanlı padişahlarıyla işbirliği yapmaya çalışmışlardır. Yani, ortak düşmanlara karşı oluşturulan bir birlik söz konusudur. Bu çerçevede, İsveç ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki diplomatik ilişkilerin ilk olarak 1587 yılında başladığı görülmektedir. İsveç Kralı III. Johann Sigismund, bu tarihte III. Murad'a yazdığı bir mektupta, kendisinin Polonya tahtına olan adaylığının desteklenmesini istemektedir. Diğer yandan, Clas Brorsson Rälamb'ın, İsveç Kralı Karl X. Gustav'ın IV. Mehmed'e gönderdiği mektubu, fevkalade elçi sıfatıyla 1657'de İstanbul'a getirdiği de bilinmektedir (Beydilli, 2001: 409).

Bu arada, Evliya Çelebi (1611–1684) Seyahatname'sinde, 1663 yılında Fazıl Ahmed Paşa'nın Avusturya seferine katıldığından ve Uyvar Kalesi'nin fethinden sonra Bohemya'dan İsveç'e ve Hollanda'ya kadar gittiğinden bahsetmekte²⁶ ve İsveçlilerin Luther mezhebinden olup, Almanlarla düşman oldukları, şecaatli ve bahadır askerlerinin bulunduğu bilgisini vermektedir (Evliya Çelebi, 1984: 639–642; İlgürel, 1995: 529). Hatırlanacağı üzere,

²⁵ Varyaglar, IX. ve X. yüzyılda İsveç'ten hareket ederek Rusya'ya ve Karadeniz'e doğru ilerleyen, hatta Bizans'a kadar ulaşan Viking topluluklarıdır (Meydan–Larousse, 1990: 540).

²⁶ İsveç'e kadar gittiğini söylemesini dönemin şartları içinde mübalağalı bularak ihtiyatla karşılayanlar olsa da (Kut, 1990: 458), Seyahatname'deki ifadeler, Evliya Çelebi'nin İskandinav yarımadasına değil de, Kuzey Avrupa'da yer alan ve o tarihlerde İsveç'e bağlı olan topraklara gittiğini göstermektedir. Nitekim 1611–1632 yılları arasında İsveç krallığı yapan Gustav II Adolf döneminde İsveç'in kuzey Avrupa'nın en önemli gücü haline geldiği ve Finlandiya, Estonya, Letonya ve Almaya ile Polonya'nın bazı bölgelerinin İsveç'in kontrolüne geçtiği görülmekte; bu nedenle 1611–1721 yılları arasındaki döneme İsveç'in Altın Çağı denilmektedir (Hogan ve Hogan, 2006: 39). Ayrıca Bremen ve çevresi, 17. yüzyılın ortalarında İsveç'e bağlıdır (Palmer ve Colton, 1965: 128) ve bu bölge, Evliya Çelebi'nin gittiği ve coğrafi konumunu ayrıntılı olarak anlattığı "İsveç vilayeti" (Evliya Çelebi, 1984: 641, 642) ile aynen örtüşmektedir.

Mehmed Said Paşa da sefaretnamede, İsveçlilerin orduya önem verdiklerini, düzenli bir askeri güce ve cengaver askerlere sahip olduklarını ve Hristiyan devletleri arasında cesaretleri ile darb-ı mesel haline geldiklerini belirtmektedir.

İsveç Kralı XII. Karl (Demirbaş Şarl) ile birlikte 18. yüzyılın başlarından itibaren İsveç–Osmanlı devletleri arasındaki ilişkiler daha farklı ve kalıcı bir ivme kazanmıştır. Danimarka, Lehistan ve Rusya’nın İsveç’e karşı birleşmeleri üzerine önce Danimarka ve Lehistan’ı istila eden ve ardından Rusya’ya girerek Moskova’ya doğru harekete geçen XII. Karl, Poltova Savaşı’nda Rus İmparatoru Büyük Petro tarafından bozguna uğratılınca Osmanlı Devleti’ne sığınmış ve 1709–1714 tarihleri arasında toplam 5 yıl süreyle Osmanlı toprağı olan Bender’de kalmıştır. Ne var ki, bu süre içerisinde Osmanlı İmparatorluğu’nu Rusya’ya karşı savaşa kışkırtan ve bunda başarılı olan²⁷ XII. Karl’ın Osmanlı–Rus ilişkilerine zarar vermesi, Osmanlı topraklarından zorla çıkarılmasıyla sonuçlanmıştır (Ahmet Midhat, 1288: 130–155). XII. Karl’ın Bender’deki mecburi ikameti esnasında pek çok İsveçli hayatını Osmanlı topraklarında devam ettirmiş ve bu süreç pek çok İsveçli seyyah ve bilginin Doğu’ya ait seyahat ve incelemelerde bulunmasına fırsat vermiş olduğu içindir ki, bu dönem iki ülke arasındaki kültürel münasebetlerin gelişmesinde önemli roller icra edecek birtakım değerli çalışmaların meydana getirilmesine de vesile olmuştur (Beydilli, 2001: 413).

Avrupa seyahatleri sırasında İsveç’e giden Ahmet Midhat (1844–1912), Selim Sırrı (Tarcan) (1874–1956) ve Celal Nuri (İleri) (1882–1938) gibi Osmanlı aydınları da, Osmanlı’nın kuzey ülkelerini ve insanlarını tanımakta geç kaldığını; halbuki kuzey milletlerinin gerek çalışkanlıkları ve gerek ahlaklarıyla Osmanlı için iyi bir örnek oluşturduğunu düşündükleri için, geç de olsa tanıdıkları kuzey ülkelerini Osmanlı okuyucusuna mümkün olduğunca geniş bir şekilde tanıtmaya çalışmışlardır. Ahmet Midhat 1889’da VIII. Şarkiyatçılar Kongresi’ne resmi üye olarak katılmak (Findley, 1999: 12, 31, 32), Selim Sırrı 1908’de beden eğitimi alanında uzmanlık eğitimi görmek ve Celal Nuri ise 1912’de seyahat maksadıyla İsveç’e gitmiştir (Asiltürk, 2000: 175).

Ahmet Midhat, İsveç’teki yolcu vagonlarının Avrupa’nın en mükemmel vagonları ve Stockholm’deki Grand Hotel’in de yine Avrupa’nın en mükemmel oteli olduğunu belirtmekte; kadınların çalışma hayatında yoğun

²⁷ XII. Karl’ın Osmanlı Devleti’ne sığınmasıyla gelişen olaylar, Prut Seferi de denilen 1711 Osmanlı–Rus Savaşı’na neden olmuştur (Aktepe, 1989: 35).

olarak yer aldıklarını; posta, telgraf, telefon, banka, şirket, kitabet, muhasebe ve hatta berberlik ve tellallık sektörlerinde bile çalıştıklarını; İsveç'te eğitimin oldukça ilerlemiş olduğunu; Stockholm'de çok güzel bahçeler, heykeller, tiyatrolar, müzeler, binalar, sokaklar, kaldırımlar, ağaçlar ve harika bir kütüphane bulunduğunu ve telefon direklerinin tellerinin kenti bir örümcek ağı gibi sardığını ifade etmektedir. Avrupa'nın en ücra köşesindeki İsveçlilerin terbiye ve terakkilerine hiçbir diyecek olmadığını; İsveçlilerdeki intizam ve inzibata riayetini diğer milletlerin hiçbirinde görülemeyeceğini ve bu halkın – özellikle de kadınların – oldukça iffetli olduğunu söyleyen Ahmet Midhat, bu memleketin sanayi ve ticaret nedeniyle çok zengin bir memleket olduğunu, her cihetinin mamuriyet ve nezafetinden anlaşıldığını belirtmekte ve İsveç'te gördüğü kereste, kağıt ve demir fabrikalarını düşünmekten o sıralar yaptığı işleri bile hatırlayamadığını ifade etmektedir. Ahmet Midhat'a göre İsveçliler, "Avrupa'nın ulum ve sanayice terakkiyatına iştirak eylemiş ise de ahlakça tedenniyatına iştirak etmediklerinden hüsn-i ahlakı kadimelerini pek güzel muhafaza eylemişlerdir... Kadınlarında erkeklerinde iffet ve ismete söz olmayıp, Avrupa'nın sair taraflarında görülen rezailden masundurlar" (Ahmet Midhat, 1307: 107–109, 111, 114–117, 120, 129, 130, 135, 149, 159, 185, 225, 309, 312, 313, 320). Ahmet Midhat'ın İsveç izlenimlerinin oldukça olumlu ve hatta hayranlık derecesinde olduğu dikkat çekmekte ve bu etkilenmenin Selim Sırrı ve Celal Nuri'de de devam ettiği görülmektedir. Öte yandan, Mehmed Said Paşa ile Ahmet Midhat Efendi'nin İsveçli kadınların sosyal ve ticari hayattaki yeri ile İsveçlilerin ahlaki özellikleri konusundaki izlenimleri arasındaki paralellik dikkat çekicidir.

Selim Sırrı, ahlaken, fikren ve bedenen oldukça ilerlemiş bulunan İsveç'teki kemalat-ı medeniyenin Avrupa ve Amerika'nın dikkatini çekecek kadar yüksek olduğunu ifade etmekte (Selim Sırrı, 1332: 3); Celal Nuri ise, "dünyanın en medeni memleketi değilse bile hiç şüphesiz en medeni memleketlerinden biri" dediği İsveç'te zengin ile fakir arasında gelir dengesizliğinin bulunmadığını; eğitim-öğretimin son derece ilerlemiş olup okuma yazma bilmeyenin kalmadığını ve Türklerin Almanya'dan, Avusturya'dan, Fransa ve hatta İngiltere'den çok İsveç'ten örnek alması gerektiğini belirtmektedir. İskandinavya'da bütün iş kollarında kadınların da çalıştığını söyleyen Celal Nuri, Avrupa'nın diğer ülkelerinde görülmeyen bu durumun, memleketin ekonomik gelişmesine büyük bir katkı yapması yanında, kadının toplum içindeki yeri ve önemini artırarak onu erkekle eşit hale getirdiğini ifade etmektedir (Celal Nuri, 1330: 52, 53, 55, 79–81). Mehmed Said Paşa, Ahmet Midhat Efendi ve Celal Nuri'nin İsveç'te kadının sosyal ve ekonomik konumuna yaptıkları ortak vurgu, İsveç kadınlarının toplum içindeki saygınlıkları-

nın köklerinin 18. yüzyıla kadar gittiğini ve dolayısıyla toplumsal değişimlerin kısa vadeli süreçler olmayıp uzun süreli gelişmelerin ürünü olduğunu göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Selim Sırrı da Mehmed Said Paşa ve Ahmet Midhat Efendi gibi İsveçlilerin ahlaki üstünlüklerine vurgu yapmakta ve İsveç Sefaretnamesi'ndeki gibi İsveçlilerin bedenlen de güçlü olduklarını belirtmektedir. Celal Nuri'nin İsveç'te zengin ile fakir arasında gelir dengesizliğinin bulunmadığını söylemesi; Mehmed Said Paşa'nın İsveç'te işsizliğin görülmeyip fakirlerin dahi iş sahibi olduğu yönündeki gözlemini hatırlatmaktadır.

Görüldüğü gibi Osmanlıların İsveç algısı, genelde, oldukça olumlu ve İsveç'in Avrupa'nın en gelişmiş ülkelerinden biri olduğu yönündedir. Bu bağlamda, Osmanlı-İsveç ilişkilerinin ilk dönemlerine ait önemli bir tarihi vesika olması dolayısıyla Mehmed Said Paşa Sefaretnamesi'nin de bu olumlu algıyı belgelendiren ilk örneklerden olduğu söylenebilir. Zira Mehmed Said Paşa sefaretnamesinde, İsveç'in çok soğuk bir iklime sahip olduğunu; buna rağmen havası temiz olduğu için hastalıkların az görüldüğünü ve 80 yaşındaki insanların bile gayet zinde olduklarını; İsveç sokaklarının düzenli ve kaldırım döşeli olduğunu; halkın misafirperver olduğunu; İsveç'te işsizlik görülmeyip, iş hayatında çalışan kadın oranının yüksek olduğunu; İsveçlilerin cesaretle-riyle meşhur olduklarını ve bir şeye karar verirken acele ve telaşla değil sü-kunet ve teenni ile hareket ettiklerini söylemektedir.

Mehmed Said Paşa gibi pek çok elçi de Avrupa'da mamur şehirler, bakımlı yollar görüp etkilenmiştir. Tozsuz, çamursuz, geniş yollar ve muntazam kaldırımlar, 4-5-7 katlı evler, temiz sokaklar Osmanlı elçilerinin gıptay-la bahsettikleri hususlar arasındadır. Halkın pek çok iş kolunda kadınlı-erkekli çalışıyor olması gibi konular da pek çok Osmanlı sefaretnamesinde birbirini hatırlatan ifadelerle dile getirilir. Örneğin, 1828/29 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında özel elçi olarak Rusya'ya gönderilen Halil Rifat Paşa dönüştü Padişah'ın huzurunda, bizdekinin aksine kadınlar da çalışma hayatına katıldıkları için Avrupa'nın bizim iki katımız istihdam gücüne sahip olduğundan bahsetmekte ve "ya bu kervana karışacağız veya mahvolup gideceğiz" uyarısında bulunmaktadır. Yirmisekiz Mehmed Efendi, "Fransa avratların cennetidir" derken; kadınların sokaklarda dolaşmaları, alışveriş yapmaları, kütüphaneleri doldurmaları gibi hususlar birçok sefaretnamede anlatılmaktadır (Altunış-Gürsoy, 2006: 154-156).

İsveç Sefaretnamesi ile diğer sefaretnameler konusunda verilen bilgiler bir arada değerlendirildiğinde, İsveç Sefaretnamesi'nin de diğer pek çok benzerleri gibi siyasi, askeri, ekonomik, coğrafi, tarihi, toplumsal ve dini

konularda orijinal bir bilgi kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. Sefaretnameyi yayımlayan Yanko İskender Hoçi de bu hususa dikkat çekmekte ve sefaretnamenin yalnız nedretinden değil, İsveç ve Demirbaş Şarl hakkında başka kaynaklarda olmayan bilgiler vermesi nedeniyle de oldukça önemli olduğunu vurgulamaktadır. Öte yandan, bu makalenin konusunu oluşturan yönüyle sosyoloji ve din sosyolojisi açısından değeri itibarıyla bir kez daha incelendiğinde İsveç Sefaretnamesi'nde dikkat çeken hususlar aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Sefaretnamede Osmanlıların Batı ve Doğu dünyası ve komşuları ile ilişkilerine dair ipuçları bulunmakta olup; Lehistan, Rusya ve İran hakkında olumsuz ve İsveç hakkında olumlu ifadeler kullanılmaktadır. Bu veriler 18. yüzyılda Osmanlıların Lehistan, İsveç, Rusya ve İran ile ilişkilerinin karakteri hakkında fikir verici mahiyettedir. Diğer yandan sefaretnamede Lehistan, Litvanya, Avusturya (Nemçe), Fransa, Danimarka, Prusya, Rusya gibi Avrupa ülkelerinin kendi aralarındaki ilişki ve ittifaklardan da bahsedilmekte ve dönemin dünya gücü olarak Osmanlıların Avrupa devletleri ile yakından ilgilendiği anlaşılmaktadır.

- Mehmed Said Paşa'nın Lehistan (Polonya) Kralı August II için, "düşmen-i bi-din" ve "ruy-i bed-bu" gibi olumsuz ifadeler kullanması, Osmanlıların öteki algısını ve bu ötekileştirmede dinin işlevini yansıtmaları bakımından ilgi çekicidir. Kişisel kimliğin olduğu kadar toplumsal kimliğin de, önemli ölçüde, 'öteki ile ilişki' sürecinde şekillendiği bilinmektedir. Bu açıdan, sefaretnameler, öteki ile ilişkileri yansıtan en canlı kaynaklardan biri olarak, Osmanlı Türk kimliğinin bileşenleri ve kimlik inşası sürecinde dinin yeri konusunda ilginç ayrıntılar barındırmaktadır. Bu belgelerde açıkça ya da dolaylı olarak sık sık Batı-Doğu (Osmanlı) ve Hristiyanlık-İslam karşılaştırması yapılmakta ve içinde toplumsal, kültürel ve dini vurgu ve imaların da bulunduğu bu karşılaştırmalar, sadece kurumsal yapıyı değil Türk kimliğini de yansıtmakta, hatta inşa etmektedir.

- Osmanlı elçilik heyeti ile İsveçli yetkililer arasında gerçekleştirilen ikili müzakereler esnasında İsveç başvekilinin, İsveç'te yönetim şeklinin Osmanlılardaki gibi monarşi olmayıp cumhuriyet olduğunu vurgulaması ve cumhuriyet yönetiminin işleyişine dair bazı bilgiler vermesi ve bu arada yönetime halkın da katıldığını belirtmesi, 18. yüzyıl Osmanlı siyaseti ve toplumu için oldukça önemli hususlardır. Zira bu ve benzeri karşılaşma ve belgeler yoluyla Osmanlı devlet adamları ve Osmanlı aydınları cumhuriyet yönetimi hakkında bilgi sahibi olmakta; böylece yönetime halkın da katılabileceği ya da katılması gerektiği yönündeki fikirlerin entelektüel alt yapısı oluşmaya başlamaktadır. Bu gibi zihinsel dönüşümlerin orta ve uzun vadedeki toplum-

sal ve dini yansımaları ise, tahmin edileceği üzere çok geniş yankılar uyandırmaya adaydır.

- Mehmed Said Efendi'nin İsveç topraklarına ayak basınca Tanrının birliğine ve Hz. Muhammed'in elçiliğine İsveç topraklarını ve elçilik heyetindekileri şahit tutması; ayrıca İsveç kralının yanından ayrılırken "ayın-i ehl-i İslam üzere veda" ettiğini özellikle belirtmesi 18. yüzyıl Osmanlı bürokrasisinde dinin yerini göstermesi yanında bir İslam-Hıristiyan karşılaşması durumunda İslam'ın üstünlüğünü vurgulama gayretlerine dair de işaretler taşımaktadır.

- Mehmed Said Paşa'nın Stockholm'e ulaştığı gün şerefine verilen akşam yemeği vesilesiyle İsveç kralının, "Müslümanların bizim yemeklerimizi yemediğini bildiğimiz için yemeklerinizi hiç kullanılmamış yeni kaplar kullanarak hazırladık" şeklinde bir ayrıntıya girmesi, 18. yüzyıl Avrupa bürokrasisinin dini konulardaki hassasiyetine ve dolayısıyla bürokrasi-din ilişkilerine dair küçük bir ipucu vermesi yanında Paşa'nın dini kurallara riayet ettiğini belirtme çabalarından biri olarak da değerlendirilebilir. Zira bu elçilik görevinde Mehmed Said Paşa kendi kişiliğinin ötesinde dönemin en büyük İslam devletini ve dolayısıyla İslam dinini temsil etmektedir. Bu nedenle Paşa'nın sefaretname boyunca özellikle vurgulama ihtiyacı hissettiği dini hassasiyet örneklerinin onun kişisel dindarlığından çok İslam'ı temsil eden kamusal/simgesel kişiliğinden kaynaklandığı söylenebilir.

- Mehmed Said Paşa'nın, İsveç heyeti ile yürütülen ikili görüşmeler esnasında "şariat-ı mutahharada bi-la-sebeb kimesne ile nakz-i ahd itmek hilaf-ı şer'-i şerif" olduğunu belirtmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet işlerinde ve uluslar arası ilişkilerde dini hukuku da dikkate aldığını göstermektedir ve bu yönüyle 18. yüzyıl Osmanlısında din-siyaset ilişkileri açısından küçük de olsa önemli bir ayrıntı olarak değerlendirilebilir.

Kültürler arası iletişim araçlarından biri olarak elçilik, diğer toplumsal iletişim araçlarından farklı özelliklere sahiptir. Diğer iletişim araçları, askerler tarafından yürütülen savaşlar, tüccarların ticari faaliyetleri ile iş seyahatleri, hacıların dini ziyaretleri ve öğrencilerin eğitim seyahatleridir. Tüm bu farklı etkileşim şekilleri, toplumun farklı yönlerine odaklanmışlardır: esnaf ve tüccarlar ekonomik faaliyetlerle ilgilenirler; misyonerler ve hacılar dini konulara odaklanırlar; öğrenciler ise eğitim kurumlarına katılırlar. Esnaf ticari kuruluşları temsil ederken, misyonerler bazı mezheplerin temsilcileridir. Askerler ve elçiler dışında bu grupların hiç biri, ilişkilerinde kendi toplumlarını temsil iddiasında değildirler. Toplumsal etkileşimlerin oldukça sınırlı ve sorunlu hale geldiği savaş dönemlerine bile elçilik, toplumlar arası

iletişimin tek barışçıl aracıdır. Elçilik bir iletişim aracı olmasının yanında, farklı kültürlerin karşılaşmasına ev sahipliği yapması nedeniyle bazı iletişim engellerini de beraberinde getirir. Osmanlı elçiliklerinde de dil, din, yiyecekler, yeme ve eğlence alışkanlıkları... gibi diğerlerine benzer bazı iletişim engelleri söz konusu idi. Dil sorunu genellikle çevirmenler aracılığıyla çözülmeye çalışılıyordu. Fakat Mehmed Said Paşa'nın Fransızca bilmesi en önemli engelin aşılmasında oldukça etkili olmuştur. Bilindiği kadarıyla O, Fransızca – ya da herhangi bir Batı dili – öğrenen ve konuşan ilk Osmanlı devlet adamıdır. İsveçlilerin tutum ve davranışlarına uyum sağlamasının yanında Mehmed Said, İsveç yaşam tarzının tam bir betimlemesini yapacak şekilde diğer engelleri de aşmayı başarmıştır. Anlaşılan o ki, Osmanlı'nın Batı'ya ilgisi arttığı oranda engellerin önemi azalmaktadır. Mehmed Said'in İsveç toplumunu gözlemleme konusunda çok dikkatli olduğu ve babasının on yıl önce Paris'te yaptığı gibi elçiliğinin çeşitli yönleri hakkında uzun açıklamalar yaptığı görülmektedir (Göçek, 1987: 80, 85, 86, 89, 90). Dolayısıyla bazı elçilikler daha çok araştırmacı ve prosedürel iken Mehmed Said Paşa'nın Stockholm elçiliğinde 'gözlem'in öne çıkmış olduğu söylenebilir.

Anlaşıldığı kadarıyla, elçilerin kişisel özellikleri de elçilikler üzerinde önemli etkiler oluşturmaktadır. Mehmet Said Efendi'nin "kalemiye" sınıfından yüksek eğitilmiş bir Osmanlı aydını olması onun meraklı, araştırmacı, dikkatli, gözlemci, uyumlu ve uzlaşıcı karakteri üzerinde etkili olmuştur. Zira "kalemiye" Batı'ya karşı açık, esnek ve uzlaşıcı iken "seyfiye" daha çok kapalı, mücadeleci ve reddedici bir tavır içindedir. Mehmet Said Efendi'nin elçilik raporu ayrıntılarıyla gözlemlenmiş ve not edilmiş şekilde yabancı bir kültür, halk, tutum ve davranışlar ile yaşam biçimi hakkındaki bilgilerle doludur. Ayrıca İsveçlilerle gerçekleştirilen ve o zamanlar için oldukça zor isteklerin ve nazik konuların dile getirildiği görüşme ve toplantıların savaş tehdidi yerine müzakereye dayalı diplomatik bir incelikle ele alındığı görülmektedir. Sonuç olarak, elçilik görevini yürüten ajanların kişisel özellik ve becerilerinin de, Osmanlı'nın Batı algısını yapılandırma ve etkileme konusunda oldukça önemli bir faktör olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Osmanlı bürokrasisindeki farklı sınıfların yabancı toplumlar hakkındaki algıları arasında önemli farklar vardır. Örneğin, askerler daha çok askeri güçlerin karşılaştırması üzerinde dururken; yabancı toplumlar karşısında daha dikkatli, gözlemci, anlayışlı ve açık olan kalemiye, Osmanlı'nın Batı algısını daha çok etkilemiş ve dönüştürmüşe benzemektedir (Göçek, 1987: 91, 92).

Sonuç

Tarih boyunca askerler, diplomatlar, tüccarlar, mülteciler, kaçaklar, haydutlar, misyonerler, hacılar, öğrenciler ve seyyahlar ülkeler arasında dolaştıkça kendileriyle birlikte algıları, fikirleri, bilimsel ve teknolojik yenilikleri de taşımışlardır. Bu çerçevede, Türkiye'nin modernleşme ve Batılılaşma sürecinde, pek çok diğer faktörle birlikte, Avrupa ülkelerine gönderilen elçilerin ve onların hazırladıkları raporların da yeri ve önemi oldukça büyüktür. Bir diğer deyişle, bu eserler, Doğu-Batı etkileşiminin ve dolayısıyla Hristiyanlık-İslam karşılaşmasının gelişim süreci hakkında önemli birer kaynak değeri taşımaktadır. Diğer yandan, devleti temsilen yabancı ülkelere gönderilen elçilerin yazdıkları raporlar olarak sefaretnamelerin, seyahatname, hatırat ve siyasi takrir (rapor) özelliklerini bünyesinde barındırdığı söylenebilir. Ayrıca sefaretnamelerin, divan edebiyatı içinde bir nesir türü olarak ele alındığı ve farklı edebiyat araştırmalarına konu olduğu da görülmektedir. Sefaretnamelerin kişi ve toplumların hayat şartları, günlük yaşantıları, adet ve kültürleri ile ilgili verdikleri bilgilerden ötürü de önemli bir kaynak olduğu söylenebilir. Diğer yandan, bu belgeler, bir devletin diğer devlet ve toplumlara karşı tutum ve düşüncelerini yansıtmaları açısından, 'öteki algısı' konusunda da önemli birer kaynak konumundadır. Bu çok yönlülüğüne rağmen, bu makalede sefaretnameler daha çok sosyoloji ve din sosyolojisi araştırmalarına önemli veriler sağlayabilecek belgeler olmaları açısından değerlendirilmiş ve örnek olarak Mehmed Said Paşa'nın İsveç Sefaretnamesi incelenmeye çalışılmıştır.

Toplumlar arası kültürel etkileşiminin en önemli araçlarından biri olarak elçiler ve elçiliklerin Osmanlı İmparatorluğu'nun değişim ve Batılılaşma tarihi içindeki yeri hayli ayrıcalıklıdır. Osmanlıların Batı'ya daimi elçiler göndermeye başladığı 18. yüzyıl Batı'da hızlı dönüşümlerin yaşandığı bir zaman dilimidir. Bilimsel devrimler, yeni yerlerin keşfi ve bunun sonucunda Avrupa'ya servet akışı, Aydınlanma ve Avrupa devletleri arasında artan iletişim Batı toplumlarını önemli ölçüde değiştirmiştir. Öte yandan, bu dönemde Batı, Batılı olmayan toplumlar karşısında monolitik bir güç haline gelmeye başlamıştır. Geleneksel toplumlar ve Batı arasındaki karşılaşmalar, toplumlar arasındaki kültürel farklılıklara ve kültürel iletişim ve yayılmanın doğasına dair yeni bakış açıları sağlamıştır. 18. yüzyıl öncesi Osmanlı imparatorluğu daha çok Batı'nın orduları, donanmaları ve tüccarları ile karşılaşmış ve birkaç Batılı yeniliği seçip almıştı. Ancak, 18. yüzyılda Osmanlı farklı bir Batı ile karşı karşıya geldi; artık askerlik, denizcilik ve ticari teknikler gibi konularda Batılı yenilikler oldukça fazlaydı ve sonuçta Osmanlı toplumuna girmesine

izin verilen bu yeniliklerin etkisi iyice arttı ve toplumu deęiřtirdi (Göçek, 1987: 3).

Önceleri Osmanlı'nın Avrupa ile temasları sınırlı ve daha çok Avrupa'dan Osmanlı İmparatorluğu'na doğru olmak üzere tek yönlü idi. Osmanlılar Avrupa üzerinde askeri üstünlüklerini devam ettirdikleri sürece bu ilişki Osmanlı İmparatorluğu için bir sorun yaratmadı. Fakat 16. ve 17. yüzyıllar boyunca, Avrupa devletleri arasında askeri güç, maddi zenginlik ve bilimsel gelişmelerin giderek yükselmesiyle beraber, Osmanlı Batı karşısındaki askeri üstünlüğünü kaybetmeye başladı. Bu kritik süreçte Batı'daki coğrafi sınırlarını korumak için Osmanlı Devletinin siyasi ittifaklara ve Osmanlı ordusunun Batı'nın askeri teknolojisi hakkında bilgiye ihtiyacı vardı. Bu ihtiyaçlar Osmanlıları Batı diplomasisine katılım ve Batı'nın askeri teknolojisini takip etme konusunda teşvik edici oldu. Batı'yı gözlemlemek ve Batı diplomasisine katılmak için Osmanlılar Avrupa'ya çok daha sık elçi göndermeye başladılar ve Osmanlı büyükelçilerinin raporları, Osmanlı'nın Batı algısında köklü değişimlere yol açtı (Göçek, 1987: 4). Elçilerden bazıları kaleme aldıkları sefaretnamelerle Avrupa hakkında bilgi vermişler; sivil, idari ve askeri yapılanma, ilim ve sanat hayatı, eğitim kurumları, ekonomi ve din gibi hususlarla ilgili olarak gözlem ve yorumlarını aktarmışlardır. Bu bilgiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun yenileşme tarihi açısından teşvik edici ve yol gösterici olmuştur (Altunış-Gürsoy, 2006: 139). Kesbi Mustafa Efendi'nin 1767/68 tarihli Rusya sefaretnamesinin adının 'İbretname-i Devlet' oluşu, bu açıdan oldukça çarpıcıdır (Yalçınkaya, 1996: 332). Osmanlı Devleti'nin bu belgelere, birer kalkınma planı/projesi ve ibret levhası nazarıyla yaklaştığı görülmektedir. Bu çok yönlülüklerine rağmen sefaretnamelerin daha çok tarihçiler tarafından birer tarihi belge olarak değerlendirildikleri ve sosyolojik analizlere yeterince konu olmadıkları gözlenmektedir. Dolayısıyla bilimsel değer taşıyan tüm diğer belgeler gibi sefaretnamelerin de sosyoloji ve din sosyolojisi araştırmaları için önemli birer kaynak değeri taşıdığı ve onları bu açıdan analiz eden çalışmaların artması gerektiği düşünülmektedir.

Kaynakça

Afyoncu, Erhan (2003), Mehmed Said Paşa, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 28, 524-526, Ankara: TDV

Ahmet Midhat (1288), Kainat: Kütüphane-i Tarih, 1. Kısım (Avrupa) 3. Cilt (İsveç-Norveç), İstanbul: Muharririn Zatına Mahsus Matbaa

Ahmet Midhat (1307), *Avrupa'da Bir Cevlan*, İstanbul: Yayınevi yok

Aktepe, Münir (1989), Ahmed III, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2, 34–38, İstanbul: TDV

Altunış-Gürsoy, Belkıs (2006), Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü, *Bilig*, 36, 139–165

Asiltürk, Baki (2000), *Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa*, İstanbul: Kaknüs Yayınları

Aypay, A, İrfan (2005), Mehmed Emin Vahid Paşa'nın Eserlerinde Batı Kökenli Kelimeler, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, V (2), 179–184

Baş, İbrahim (2004), 18. Yüzyılın İlk Yarısında Türk-İsveç ilişkileri ve Mehmed Said Efendi'nin İsveç Elçiliği (1732–1733), Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon

Berkes, Niyazi (2006), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Beydilli, Kemal (2001), İsveç (Tarih), *TDV İslam Ansiklopedisi*, 23, 407–414, İstanbul: TDV

Beydilli, Kemal (2006), Mustafa Reşid Paşa, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31, 348–350, İstanbul: TDV

Beydilli, Kemal (2009), Sefaretname (Osmanlılar'da), *TDV İslam Ansiklopedisi*, 36, 289–294, İstanbul: TDV

Bozkurt, Nebi (2009), Sefaretname, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 36, 288, 289, İstanbul: TDV

Celal Nuri (1330), *Şimal Hatıraları*, İstanbul: Matbaa-i İctihad

Evliya Çelebi (1984), *Seyahatname*, 6, (Ed.: Mümin Çevik), İstanbul: Üçdal Neşriyat

Ergin, Osman (1977), *Türkiye Maarif Tarihi*, 1–2, İstanbul: Eser Matbaası

Falkman, Kaj (2000), *İsveç ve Türkiye*, (Çev.: Atay Dil), Trelleborg: Berlings Skogs

Findley, Carter V. (1999), *Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da*, (Çev.: Ayşen Anadol), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Göçek, Fatma Müge (1987), *East Encounters West: France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, New York: Oxford University Press

Hoçi, Yanko İskender (1329), Sadrazam Said Mehmed Paşa Merhumun Hâcegan-ı Divan-ı Humayun'dan İken İstokholm'e Vuku Bulan Sefareti,

Müşarünileyhin Avdetinde Makam-ı Sadaret-i Uzma'ya Takdim Eylediği Takrir, *TOEM*, 11, 658–677

Hogan, Edward Patrick ve Hogan, Joan Marie (2006), *Sweden*, New York: Infobase Publishing

İlgürel, Mücteba (1995), Evliya Çelebi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 11, 529–533, İstanbul: TDV

İpşirli, Mehmet (1995), Elçi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 11, 3–15, İstanbul: TDV

Kabacalı, Alpay (1998), Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basın Sanayii, İstanbul: Cem Ofset

Kut, Günay (1990), Evliya Çelebi, *Meydan–Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, 4, 457, 458, İstanbul: Meydan Yayınevi

Mehmed Said Efendi, *İsveç Sefaretnamesi*, İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine, Nr. 1641

Meydan–Larousse (1990), Varyaglar, *Meydan–Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, 12, 540, İstanbul: Meydan Yayınevi

Nizamülmülk (1987), *Siyasetname*, (Çev.: Nurettin Bayburtlugil), İstanbul: Dergah Yayınları

Pala, İskender (1999), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken

Palmer, R. R. ve Colton, Joel (1965), *A History of the Modern World* (Third Edition), New York: Alfred A. Knopf Inc.

Selim Sırrı (1332), *İsveç Usulü Terbiye-i Bedeniye*, İstanbul: Tefeyyüz Kütüphanesi

Şahin, Esin (2007), Edebi Bir Tür Olarak Klasik Edebiyatımızda Sefaretnameler, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14 (33), 61–68

Uluocak, Mustafa (2007), *XVIII. Yüzyıl Sefaretnamelerinde Türetme ve İşletme Ekleri*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa

Unat, Faik Reşit (1987), *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Yalçinkaya, Mehmed Alaaddin (1996), Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Değeri, *OTAM*, 7, 319–338

Ziya Paşa (1925), *Külliyat-ı Ziya Paşa*, İstanbul: Yeni Matbaa

بحث سوسيولوجي في تقرير السفير محمد سعيد باشا

الملخص: ارسلت الدولة العثمانية سفراء الى اكثر من اربعين دولة مختلفة و الف هذه السفراء تقارير حدثوا فيها عن اعمالهم و خصائص هذه الدل السياسية و التاريخية و الجغرافية والاقتصادية و الثقافية والدينية هذه التقارير التي تحوى على المعلومات الهامة خاصة عن الدول الاوربية اثرت على عمليات التغير فى الساحات السياسية والاجتماعية والدينية فى البلاد العثمانية ولذلك اصبحت وثائق مهمة فيما يتعلق بتاريخنا السياسى والاجتماعى فضلا عن حياتنا الدينية و فى هذا الصدد تبحث هذه الدراسة عن أهمية هذه التقارير نظرا لعلم الإجتماع و علم الإجتماع الديني من خلال تقرير السفير محمد سعيد باشا

الكلمات: علم الإجتماع علم الإجتماع الديني تقرير السفير محمد سعيد باشا الانقلاب الاجتماعي الحياة الثقافية

الدينية